

Burgerinitiatief "Peuro"

Aan de orde is het **debat** over het **burgerinitiatief "Peuro"**.

De voorzitter:

In 2016 heeft de Tweede Kamer drie plenaire debatten gevoerd over ingediende burgerinitiatieven. Vandaag voert de Tweede Kamer het eerste burgerinitiatiefdebat van 2017. Graag heet ik de heren Baudet en Hiddema van harte welkom als afvaardiging van de initiatiefnemers. Voorts heet ik welkom de minister van Financiën. Er is uiteraard ook een woord van welkom aan de mensen op de publieke tribune en aan degenen die dit debat op een andere manier volgen. De heer Baudet zal vanaf het spreekgestoelte een toelichting op het ingediende burgerinitiatief geven. Ik verzoek de Kamerbewaarder dan ook om de heer Baudet naar het spreekgestoelte te begeleiden.

Mijnheer Baudet, voordat ik u het woord geef, merk ik op dat het de afspraak is dat er tijdens uw bijdrage niet geïnterrumpeerd mag worden. Er mogen ook geen opmerkingen worden gemaakt. Ik weet niet of u dat fijn vindt, maar dat zijn de afspraken in dit huis. Sommige bewindslieden zijn daar soms jaloers op. Na uw inbreng zal de Kamer met de minister van Financiën over uw burgerinitiatief in debat gaan. U hebt vijf minuten spreektijd voor uw toelichting. Ik geef u nu graag het woord.

De heer Baudet:

Voorzitter, dames en heren. Vandaag sta ik hier voor u om een parlementaire enquête te vragen naar de merkwaardige en verbijsterende gang van zaken die voorafging aan de invoering van de euro. Het opgeven van onze robuuste gulden en de komst van deze falende eenheidsmunt, het is een van de grootste politieke kamikazeacties uit de Nederlandse geschiedenis geweest. Een economische, financiële en democratische ramp. En hoe langer we ermee doorgaan, hoe groter de schade wordt. Iedere werkende Nederlander staat inmiddels al voor €20.000 garant voor schulden van de zuidelijke eurolanden. De ECB houdt de rente kunstmatig laag. Hierdoor lopen onze pensioenpotten jaarlijks miljarden, tientallen miljarden, rente-inkomsten mis. Bovendien is de gulden tegen een te lage wisselkoers verkocht, met directe geldontwaarding en een structureel welvaartsverlies voor de Nederlandse bevolking tot gevolg.

Maar de schade is niet alleen financieel. De dramatische euromunt raakt ons niet alleen in onze portemonnee. We zijn ook democratische zeggenschap over ons leven kwijtgeraakt, door een supercommissaris in Brussel die onze begroting in laatste instantie mag goed- of afkeuren, en door een bankenunie. En straks, als we niet ingrijpen, zijn er eurobonds, een begrotingsunie en het onder Brussels toezicht stellen van onze pensioenen.

Dames en heren, hoe is dit alles mogelijk geweest? Nooit is ons iets verteld over de desastreuze gevolgen. Nooit zijn we gewaarschuwd. Wisten Lubbers, Kok en Zalm van niets? Waren ze ontstellend onnozel? Of hebben ze ons voorgelogen om het Europese project te dienen en hun eigen carrièreambities daarbij niet in gevaar te brengen? Het moet worden uitgezocht. De Nederlandse bevolking moet weten

wat hier gebeurd is. En dat kan alleen via een parlementaire enquête, omdat de betrokkenen alleen dan onder ede kunnen worden gehoord. Kok, Lubbers, Zalm en al die andere mensen die ons de euro in de maag hebben gesplitst. Nu leven ze nog, nu kunnen we de totstandkoming van dit catastrofale fiasco nog ontrafelen.

Ben ik hoopvol dat er naar onze oproep zal worden geluisterd, dat de tienduizenden Nederlanders die ons verzoek hebben ondersteund, zullen worden gehoord? Verwacht ik dat u ons verzoek zult inwilligen? Van het partijkartel hebben we weinig te verwachten. Tien jaar geleden werd het referendum over de Europese grondwet genegeerd. Het referendum over het associatieverdrag van 6 april vorig jaar werd weggelachen. Wordt straks de Nederlandse bevolking ook de mogelijkheid ontnomen om uit te zoeken wat er met haar geld gebeurd is? Hoelang denkt u er nog mee weg te komen? Steeds opnieuw wordt de kiezer in campagnetijd naar de mond gepraat, terwijl achter de schermen blijkt dat partijbelang boven landsbelang gaat. Geen cent meer naar Griekenland, belofde Rutte. Het werd 17 miljard. Dat zijn heel wat centen.

Hier naast mij zit Jeroen Dijsselbloem, die niet alleen minister van Financiën is, en die dus op deze centen moest letten, maar ook voorzitter van de eurogroep is. Hij moest dus namens de EU ons geld innen. Deze schizofrene dubbel functie is een van de belangrijkste redenen dat het kabinet-Rutte de crisis in Nederland heeft verergerd door de belastingen te verhogen om de 3%-norm te halen, met structurele schade voor de Nederlandse economie en met name het mkb tot gevolg. Het hele land mocht bloeden voor de ambities van de heer Dijsselbloem.

Vorige week bij de bonnetjesaffaire bleek bovendien dat Kamerleden informatie achterhouden om hun minister te beschermen en daar vervolgens voor beloond worden met een nieuwe ministerspost. De euro is de bonnetjesaffaire tot de macht duizend. Ik vrees dat u uw partijvrienden die het eurobedrog op hun geweten hebben, vanmiddag ook weer uit de wind zult houden, maar vergeet niet dat er op 15 maart ...

De voorzitter:

Mijnheer Baudet, ik moet even ingrijpen. U bent hier om een burgerinitiatief toe te lichten. Persoonlijke aanvallen op bewindspersonen zou ik even buiten beschouwing laten.

De heer Baudet:

Het waren geen persoonlijke aanvallen, mevrouw de voorzitter, maar zakelijke aanvallen die betrekking hebben op politieke gedragingen.

Vergeet niet dat er op 15 maart verkiezingen zijn. De tienduizenden Nederlanders die dit verzoek om een parlementaire enquête hebben gesteund — ik sta hier namens hen — mogen ook dan weer stemmen. Dat geldt ook voor de miljoenen anderen die ervan overtuigd zijn geraakt dat de euro een enorm en groeiend probleem is voor onze welvaart en de welvaart van onze kinderen. Wij willen weten hoe het zo fout heeft kunnen lopen. Alleen u kan daar duidelijkheid over verschaffen door middel van het gevraagde onderzoek. Open de eurodoofpot. Verschaf inzicht in deze grandioze misser.

De voorzitter:

Dank u wel voor uw inbreng, mijnheer Baudet. Die is keurig binnen de vijf minuten. Ik verzoek de Kamerbewaarder om u te begeleiden naar de Voorzittersloge.

De heer Tony van Dijk (PVV):

Voorzitter. Allereerst complimenteer ik de initiatiefnemers van dit burgerinitiatief. De PVV steunt van ganser harte dit burgerinitiatief voor een parlementaire enquête naar de euro, de zogenaamde Peuro.

De euro kent alleen maar verliezers. Dat hebben we de afgelopen jaren kunnen zien. De euro had nooit ingevoerd mogen worden. Daar zijn vriend en vijand het inmiddels over eens. Het is dan ook onbegrijpelijk dat de Europese elite deze munt kunstmatig in leven houdt met steunprogramma's en ECB-leningen van vele, vele miljarden. Nederland staat inmiddels garant voor meer dan 300 miljard voor dit beleid van de ECB en de Europese Commissie. Dit gaat vroeg of laat een keer klappen. De PVV wil daarom zo snel mogelijk de euro verlaten. De rekening blijft tenslotte oplopen. Maar het kan geen kwaad om te onderzoeken hoe het zover heeft kunnen komen. Daarom steunen wij deze parlementaire enquête. Wij wensen de initiatiefnemers veel succes.

De heer Van Klaveren (Groep Bontes/Van Klaveren):

Voorzitter. Allereerst dank ik de initiatiefnemers voor dit project. Het betreft een zeer gewichtig onderwerp. Ook VNL is van mening dat het europroject een historische mislukking is. De Nederlandse deelname aan de euro is een ongekend fiasco geworden, dat nog iedere dag verdere financiële schade oploopt. Een munt die met Noord-Europese miljarden kunstmatig in leven wordt gehouden heeft geen bestaansrecht. Wij kunnen niet blijven doormodderen met dit "one size fits all"-beleid voor verschillende soorten monetaire culturen. Dat zeggen ook prominenten als Frits Bolkestein, Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz en de architect van de euro, Otmar Issing. Zij waarschuwen al jarenlang dat de munteenheid een kaartenhuis is dat op instorten staat. Graag horen wij hierop een reactie van de minister.

Het huidige ECB-beleid is catastrofaal. Het massaal bijdrukken van geld leidt tot een zeer gevaarlijke situatie. De rente die kunstmatig laag wordt gehouden vernietigt de koopkracht van gepensioneerden en spaarders. Nederland staat voor ruim 90 miljard garant voor de schulden van Zuid-Europa. VNL zegt daarom: maak een einde aan deze muntunie en kom met een werkbaar alternatief. Wat ons betreft splitsen wij de euro in een noordelijke en een zuidelijke munt.

Over alternatieven gesproken: mijn fractie heeft eerder schriftelijke vragen gesteld over de zogenaamde The Matheo Solution. Deze vragen zijn schrikbarend slecht beantwoord door de minister van Financiën. Graag horen wij vandaag een uitgebreide waardering van dit alternatief van de heer Ten Dam.

Ik rond af. De euro heeft ons enorm veel welvaart en soevereiniteit gekost. Zoals de initiatiefnemers terecht aangeven, was de invoering van de munt een van de meest ingrijpende

politieke besluiten in de Nederlandse geschiedenis. Daarom steunt ook VNL een parlementaire enquête naar de invoering van de euro. Laten zij die verantwoordelijk zijn, Lubbers, Kok en Zalm, onder ede hun verhaal doen. Nederland verdient het.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Voorzitter. Ik mag hier ook spreken namens de SGP.

Allereerst dank ik de initiatiefnemers en ondertekenaars van het burgerinitiatief Peuro. Het toont aan dat de invoering van de euro de gemoederen nog steeds bezighoudt. Dat is niet verwonderlijk, gelet op de eurocrisis en de desastreuze gevolgen ervan. Ik durf de stelling aan dat niemand de eurozone nu nog op dezelfde wijze zou samenstellen als in de optimistische jaren negentig. Het is duidelijk dat niet elke politiek leider van destijds het zal toegeven, maar iedere politicus die in de jaren negentig verantwoordelijkheid droeg, weet diep van binnen dat het bijeenbrengen van noordelijke en zuidelijke landen van de Europese Unie in één eurozone een vergissing was. Voor Nederlanders met pensioen- en spaartegoeden is het een vergissing met een wrange nasmaak. Voor jongeren in bijvoorbeeld Griekenland en Portugal is het een regelrechte ramp, die veel verder strekt dan vermindering van welvaart en sociaal-economische gevolgen.

Het spook van nationalisme is onder andere door de euro wakker gekust. De roep om te komen tot een politieke unie om de euro beter te beschermen wakkert dat nationalisme verder aan. Dat is niet alleen mijn analyse, maar ook die van onze minister van Financiën, zoals blijkt uit een interview dat hij vorig jaar aan NRC Handelsblad gaf toen hij bij de IMF-voorjaarsvergadering was. Door de eurocrisis zijn de tweedeling en tweespalt in Europa toegenomen. In plaats van een verbindende kracht, wat velen hebben beoogd, is het een reële en politieke splijtzwam geworden.

De heer Nijboer (PvdA):

Mevrouw Schouten is altijd heel precies in haar analyses. De PvdA en de ChristenUnie verschillen van mening over de euro; dat is bekend. Waar ik wel verbaasd over ben, is dat u de opkomst van het populisme wijdt aan de euro. Trump is in Amerika gekozen. Dat heeft bij mijn weten niets met de euro te maken. In Engeland speelt een brexit. Hier in Europa — u verwijst ook naar de minister van Financiën — hebben wij een financiële crisis gehad, die volgens mij heel belangrijk is geweest. Het ontaarden van de financiële sector, de werkloosheid die dit tot gevolg had en de onzekerheid die dat tot gevolg had, waren belangrijke drijfveren, veel belangrijker dan de euro. Sterker nog, ik geloof niet dat de euro er een was, maar ook in uw weging zou de financiële crisis toch veel belangrijker en veel zwaarder moeten zijn dan de euro waar u het op schuift? Ik vind dat dit wel gemakkelijk even in een bijzin gebeurt.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Ik verbond het ook aan de verdere politieke integratie, de discussie die nu loopt, onder andere vanwege het Five Presidents' Report dat deze minister mede heeft ingediend en waarin juist deze weg wordt ingeslagen. Dan is het volgende des te opmerkelijker. Ik citeer wat deze minister zei in dat interview, het zijn dus niet mijn woorden: "Het tempo

van internationale integratie heeft te hoog gelegen en het groeiend nationalisme, waar het IMF voor waarschuwt, is een begrijpelijke reactie daarop". Dat zei minister Dijsselbloem, ook voorzitter van de eurogroep, tegen NRC in Washington. Dan is het toch ook de analyse van deze minister — niet omdat wij elkaar zo aardig vinden, maar door de hele discussie rondom de euro — dat de verdergaande integratie en het tempo daarvan hebben bijgedragen aan het groeiende nationalisme? Dat zijn de woorden van uw eigen minister van Financiën!

De heer Nijboer (PvdA):

Ik laat de minister van Financiën antwoorden op deze suggestie. Wat mij is bijgebleven, is dat hij twee oorzaken gaf die de PvdA-fractie ook steunt. Ten eerste moet je niet verder vooruitlopen op de mensen dan gedragen kan worden. Zaken zoals het ineens invoeren van Europese belastingen of het optuigen van allerlei Europese socialezekerheidsregelingen, terwijl daar helemaal geen draagvlak voor is, zullen het populisme verder aanwakkeren. Dat steun ik. Ten tweede: de oorzaak van veel ellende in Europa ligt in de financiële crisis. Dat is het belangrijkste element. En natuurlijk zijn er meer oorzaken. Ik noem de migratiestroom en andere zaken, maar de oorzaak is zeker niet de euro. We hadden die ellende ook gehad, dat is mijn stellige overtuiging, als we nog steeds de gulden hadden. Of denkt mevrouw Schouten dat de financiële sector dan in Nederland niet was geraakt?

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Ik ben het niet eens met de analyse van de heer Nijboer dat het alleen aan de financiële sector zou liggen. Er zijn meerdere componenten. De heer Nijboer had het over zorgvuldig formuleren. Ik zei in mijn tekst "onder andere". Ik zeg dus niet dat dit de enige reden is. Ik ben er wel van overtuigd — en met mij, zeg ik, deze minister van Financiën — dat de verdergaande politieke integratie, die een gevolg is van het feit dat wij een euro hebben, eraan bijdraagt dat er opkomend nationalisme is. Ik denk dat we ook met elkaar moeten onderkennen dat dat een van de factoren is waarom mensen zich nu heel hard tegen Europa keren, in plaats van de zegeningen van Europa te zien.

Het is mooi dat de initiatiefnemers van de Peuro dit ook inzien. Ik had het er net over. De ChristenUnie heeft dat inzicht al langere tijd. De voorgangers van de ChristenUnie stemden niet voor niets tegen de invoering van de euro en tegen de deelname van Griekenland en Italië aan de eurozone. En daar lieten we het niet bij. In 2012 nam de ChristenUnie het initiatief tot het onderzoek De euro gewogen. Met dit onderzoek poogden wij het "there is no alternative"-denken te doorbreken. Dat is helaas nog steeds niet gelukt, getuige bijvoorbeeld het Five Presidents' Report, dat nota bene mede is opgesteld door dezelfde minister die een politieke unie ziet als een kracht achter het toenemend nationalisme, en terecht.

In de voorbereiding op dit debat las ik de argumentatie weer terug waarmee de besluitvorming over de euro werd omgeven. Natuurlijk zat daar een enkel deugdelijk argument tussen, maar overall moeten we vaststellen dat er toch wel veel propaganda was. Zeker, valutarisico's en transactiekosten namen af, maar de beoogde convergentie van Europese economieën, belichaamd in de zogenaamde convergentie-

criteria, was een staaltje van wishful thinking van de eerste orde en, wat erger is, een economische redeneerfout van jewelste. De gevolgen zijn bekend. Na de introductie van de euro daalde de rente in vooral de zuidelijke landen pijlsnel, met als gevolg bijvoorbeeld een vastgoedbubbel in Spanje. De euro werd te goedkoop voor landen als Duitsland en Nederland, en te duur voor vooral de Zuid-Europese landen. Leuk voor het bedrijfsleven in vooral Duitsland en ook in ons land, maar in plaats van convergentie te creëren, vergrootte de euro de divergentie tussen de economieën in Noord- en Zuid-Europa, met als gevolg toenemende handelsbalanstekorten in Zuid-Europa. Devalueren van de munt is er niet meer bij voor deze landen, sinds ze vrijwillig gevangen zitten in de eurozone, met als gevolg zeer pijnlijke interne devaluaties via lagere lonen en uitkeringen. Het wrange is dus dat de landen waarvoor de euro niet zo nodig was, de sterkere noordelijke economieën, nog het meeste hebben gehad aan de euro, terwijl de landen die dolgraag wilden meedoen aan de euro, de zuidelijke landen, het meeste last hebben van de euro. Opmerkelijk is overigens het feit dat het kabinet nog steeds gelooft in convergentie, getuige zijn brief in reactie op het burgerinitiatief. Of moet ik de passage over convergentie meer lezen als een soort wanhoopskreet, zo van: laat die convergentie alstublieft snel tot stand komen, anders valt de eurozone alsnog uiteen. Nu heb ik het nog niet eens over het voor Nederlandse pensioenen en spaartegoeden desastreuze beleid van de ECB.

De invoering van de euro is misschien wel de meest bepalende stap geweest voor de huidige verhoudingen binnen Europa en voor hoe Europa zich verder gaat ontwikkelen. Houden we elkaar vast of vallen we uit elkaar? Dat zijn zulke wezenlijke vragen dat een parlementaire enquête naar de totstandkoming van de euro wat mijn fractie betreft op haar plaats is. Niet alleen om waarheidsvinding, wat zeker een belangrijk onderdeel is, maar ook om ons te behoeden voor "there-is-no-alternative"-denken in de toekomst. In het belang van Nederland, maar zeker ook in dat van Europa.

De heer Merkies (SP):

Voorzitter. Allereerst dank aan de initiatiefnemers van burgerinitiatief Peuro, die vandaag dit belangrijke onderwerp agenderen. Ik ondersteun het voorstel om een parlementaire enquête te houden. Sterker nog: ik zal daar zelf een voorstel voor doen, in de vorm van een motie, namens de ChristenUnie, de SGP en de Partij voor de Dieren. Dan kan die motie ook in stemming komen. Veel mensen ondervinden nog dagelijks de problemen van de eurocrisis, en dan denk ik vooral aan de kwetsbaren in de samenleving. Ook veel landen ondervinden nog steeds de problemen. Veel van die problemen zijn nog niet opgelost. Stel je voor dat je terug zou kunnen gaan in de tijd, met alles wat we nu weten over hoe het is gegaan met de euro. Zouden we dan nog steeds hetzelfde doen? Zouden we de euro hebben ingevoerd? Wat zegt de minister daarop? Stel je voor dat ik terug zou kunnen gaan in de tijd en ik zou de toenmalige regering een advies kunnen geven, dan zou ik niet heel veel anders hebben gezegd dan wat mijn collega's, Jan Marijnissen en Ewout Irrgang, toentertijd hebben gezegd. Zij zeiden: Europa is niet één land, maar het zijn juist verschillende landen, verschillende culturen met zeer verschillende economieën. Je kunt die eenheid niet afdwingen via één munt. Eén munt, één monetair beleid, één rente, die je zou willen gebruiken voor landen met zeer verschillende economieën,

die eigenlijk zeer verschillende oplossingen nodig hebben. Veel economen hebben gewezen op de gevaren. Hoe is met hun adviezen omgegaan?

De minister zegt: er is veel over gesproken in de Kamer. Daarmee zegt hij: daarmee is het democratisch verantwoord gebeurd. Maar vergeet hij daarin niet hoe het publiek, de bevolking is meegenomen? Werd die wel meegenomen? Gaven de politieke partijen eind jaren tachtig/begin jaren negentig wel voldoende duidelijkheid of ze überhaupt die gezamenlijke munt wilden invoeren? Waarom mocht er geen referendum komen, zodat het publiek zich hierover kon uitspreken? Met name de zuidelijke lidstaten hebben veel last gehad van de dure euro, met name bij hun export. Ik zou daar veel over kunnen zeggen, maar daar heb ik nu niet de tijd voor. De heer Stiglitz heeft er een heel boek over geschreven. Hij heeft een goede analyse gemaakt, maar hij zegt daarin ook: de belofte van de euro van welvaart voor iedereen is niet waargemaakt. Wat zegt de minister daarop? Hij zegt eigenlijk: wat we nu doen, maakt de problemen alleen maar groter. Wat men ziet als oplossing voor de euro maakt het alleen maar erger voor de euro en voor Europa als geheel. Dan heeft hij het onder andere over de bezuinigingsproblematiek, maar ook over de manier waarop de ECB nieuwe bubbles blaast in de economie, in de financiële markten. Wat als het uiteindelijk mis gaat, als er uiteindelijk landen uitstappen? Is er wel een plan B en, als dat er niet is, moet daar dan niet over worden nagedacht? Om dat plan B te kunnen maken, moeten we terugkijken. We moeten lessen uit het verleden trekken en we moeten daarover praten. Het is vaak een beetje een taboeonderwerp geweest. Hoe is indertijd omgaan met al die risico's? Dat is een van de vragen waarop we een antwoord moeten hebben. Daarom hebben we ook een parlementaire enquête nodig. Hoe is met het democratische gehalte omgegaan? Hoe is de bevolking meegenomen? Hoe is omgegaan met het mandaat dat we de ECB hebben gegeven? Is dat nog wel het juiste mandaat? Hoe is omgegaan met de koers waartegen we de gulden hebben omgewisseld voor de euro? Dit zijn slechts enkele van de vele vragen die volgens mij moeten worden beantwoord. Die vragen zijn tot nog toe niet beantwoord. Laten we niet wachten met het organiseren van een parlementaire enquête tot de problemen zich al hebben voltrokken en de euro uit elkaar is gevallen; laten we juist nu die parlementaire enquête houden.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Voorzitter. Ik had de initiatiefnemers al gecomplimenteerd met hun burgerinitiatief. Het is een belangrijk instrument van mensen. Als je erin slaagt om zo veel handtekeningen te verzamelen en om dit op de agenda van de Kamer te zetten, dan verdient dat een compliment in een democratie. In een democratie zijn echter ook de wijze waarop iets wordt beargumenteerd en de woorden die daarvoor worden gekozen, belangrijk. We hebben het in onze Kamer meege-maakt dat de initiatiefnemer, die grote woorden niet schuwt, ervoor koos om zijn initiatief voor een parlementaire enquête naar de euro te vergelijken met de noodzaak waarvan sprake was bij het Neurenbergtribunaal of bij de waarheidscommissie. Dat is hier gewoon gezegd, in onze Kamer. Op uitnodiging van ons zijn de initiatiefnemers hier geweest en zij hebben deze vergelijking durven maken. Ik heb hen erop aangesproken, want dat is ernstig. Het is ernstig dat mensen die een legitiem burgerinitiatief nemen — het is legitiem; er wordt in de Kamer ook verschillend gedacht over de euro — zulke vergelijkingen trekken. Ik heb

hen erop aangesproken. Hun reactie daarop was: een vergelijking is niet hetzelfde als een gelijkenis. Het werd niet teruggenomen, maar het werd terzijde geschoven, terwijl het al onbestaanbaar is dat je dit in het heetst van de strijd naar voren brengt.

Die vergelijking is bewust gekozen door de initiatiefnemers. Dat deugt van geen kanten en dat had nooit mogen gebeuren. De PvdA-fractie neemt daar afstand van.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

De Kamer wordt nu deelgenoot van een discussie tussen de initiatiefnemer en de heer Nijboer. Wij kunnen dat niet controleren ...

De heer **Nijboer** (PvdA):

Dat is absoluut niet waar, voorzitter.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

... omdat wij hier in de Kamer geen officieel debat hebben gezien tussen de heer Nijboer en de initiatiefnemer.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Wel.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Dat vind ik dus heel vervelend, want u bent niet ...

De heer **Nijboer** (PvdA):

Nee, dit is echt onjuist. Het was een commissie ...

De **voorzitter**:

Nee, nee, wacht heel even, mijnheer Nijboer.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Ik vind het heel lastig om dit goed te kunnen beoordelen. Het lijkt mij dus heel goed dat we ons nu vooral even gaan richten op die tienduizenden mensen die dit burgerinitiatief hebben ondertekend. Laten we het vooral over de inhoud van dat initiatief hebben.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Daar ga ik toe over. Ik heb er alle begrip voor dat mevrouw Thieme niet bij alle commissieactiviteiten kan zijn, maar er is een burgerinitiatief ingediend en de Kamer heeft een hoorzitting daarover georganiseerd. Veel collega's waren daarbij aanwezig. Ik meen dat iedereen die ik hier zie daarbij aanwezig was, behalve mevrouw Thieme, en ik kan mij dat heel goed voorstellen. Het was gewoon een openbare bijeenkomst van de Kamer in de aanloop naar dit debat. Het is dus niets persoonlijks. We hebben elkaar daar gesproken. Ik heb de initiatiefnemers er ook op aangesproken. Ik zie collega's nu ook knikken; dat is gebeurd. Er is deels ook verslag van gedaan. In dit proces spreek ik de initiatiefnemers daarop aan. Het lijkt mij ook wel het momentum om dat te doen. Ik heb dat toen gedaan en ik kom daar nu op terug.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Ik dacht dat u dat net even achterin met elkaar had besproken, dus dat is nu inderdaad helder. Maar aangezien u dat destijds al in die commissie hebt besproken, lijkt het mij nu goed om de kostbare tijd die we hebben vooral te gebruiken om in te gaan op de zorgen van de mensen die dit burgerinitiatief hebben ondertekend.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Zeker. Daar ga ik nu op in.

De heer **Merkies** (SP):

Als punt van orde: ik vind dit eigenlijk ook niet kunnen, hoor. Wat de heer Nijboer destijds in de hoorzitting zei, was terecht, maar hij heeft toen zijn punt gemaakt. Hij doet nu iets waartegen de heer Baudet zich hier niet kan verdedigen. Ik vind het eigenlijk niet helemaal terecht om dat hier te doen in plaats van het te hebben over het onderwerp waarvoor we hier eigenlijk zijn.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Dat vind ik wel en ik kies mijn eigen woorden. Er is een burgerinitiatief genomen. De Kamer heeft de initiatiefnemer uitgenodigd om aan te geven wat zijn motivatie is. Dit soort walgelijke vergelijkingen is bewust gemaakt. In een democratie hebben wij hier, in de Kamer, het woord om dat te bestrijden. Dat doe ik hier met zo veel verve als ik kan. Dat vind ik gepast, want ik vind het ongepast om zulke vergelijkingen zomaar en passant, met een halve opmerking, te laten gaan en om genoeg te nemen met de opmerking dat een gelijktrekking niet hetzelfde is een vergelijking. Dat wordt bewust gedaan en daar spreek ik de initiatiefnemers op aan. Dat deugt niet.

De **voorzitter**:

De heer Merkies, tot slot op dit punt.

De heer **Merkies** (SP):

Het gaat erom dat de heer Baudet zich hier niet kan verdedigen. Hij kan dus niet uitleggen wat hij bedoelt. Het gaat mij niet om het inhoudelijke aspect van wat de heer Nijboer zei. Toen hij die kritiek gaf, was ik het met hem eens, maar daar gaat het nu niet om. De heer Baudet kan zich daar in deze setting niet tegen verdedigen. Daarom vind ik dat de heer Nijboer moet ingaan op het eigenlijke onderwerp: wil hij een parlementaire enquête over de euro?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Daar kom ik op. De heer Baudet heeft de discussie in de Kamer gehoord. Ik heb hem ook toen, ter plekke, hard aangesproken. Er kwam een slap excuus. Hij had nu vijf minuten spreektijd en had dus alle gelegenheid om daarop terug te komen. Ook dat heeft hij niet gedaan. Ik ben het dus niet met u eens dat er geen mogelijkheid was om dit terug te nemen. Dit is bewust gedaan, het deugt niet en ik neem daar afstand van.

De heer **Koolmees** (D66):

Ik wil de uitspraken van de heer Nijboer bijvallen. Bij de hoorzitting hebben wij deze discussie inderdaad in het openbaar gehad. In de context van het burgerinitiatief en het debat dat we vandaag hebben, vind ik het belangrijk dat de heer Nijboer deze opmerking kan maken.

De heer **Nijboer** (PvdA):

Dank u wel.

Ik ga nu in op de inhoud van het voorstel, want collega's zitten daar ook om verlegen. Dat snap ik ook. Ik ben graag bereid om daar iets over te zeggen. In een democratie wordt het debat in de openbaarheid gevoerd en wordt ook hard stelling genomen. Dat is ook gebeurd ten aanzien van de euro. Over de invoering van de euro is democratisch besloten, ook door dit parlement, na debatten. Er is een groot maatschappelijk debat, ook internationaal en niet alleen in Europa, want ook de Amerikanen hebben daar hun zegje over kunnen doen. Ook wetenschappers en mensen in het land hebben daaraan deelgenomen. Niet iedereen was ervoor; dat was toen ook al zo, maar er is uiteindelijk wel een democratisch besluit genomen over de invoering van de euro. Ook de afgelopen jaren hebben wij als Kamer keer op keer gediscussieerd over de toekomst van de euro, over hoe het ervoor stond en over wat er nodig was. Sommige partijen vonden bijvoorbeeld dat Griekenland uit de euro moest gaan, liefst zo snel mogelijk. Sommigen vonden ook dat dat moest, maar op een ordentelijke manier; daarbij kijk ik mevrouw Schouten aan. Daar zijn bij voortduring debatten over geweest, soms elke maand en soms vaker dan eens per maand. Dat is bekend.

Het is ook bekend dat niet iedereen het eens is. Dat is een heel andere vraag. De initiatiefnemers zijn tegenstanders van de euro. We hebben gehoord dat de euro volgens hen een kamikazeproject is. De PvdA-fractie vindt dat niet; de PvdA-fractie is het daar niet mee eens, maar we hebben geen parlementaire enquête nodig om dat te weten te komen. Dat weten we; dat is gewisseld en dat is democratisch besloten, op een eerlijke en democratische wijze. Als je het daar niet mee eens bent, is dat iets anders. Dat mag, maar dat is echt een andere vraagstelling.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Zeker. Je kunt er verschillend over denken of je, om de euro te behouden, verder moet integreren of Europa op een andere manier zou moeten invullen. Dat is kijken naar de toekomst, maar ik denk dat de heer Nijboer met mij de observatie deelt dat er in Nederland en in de rest van Europa ontzettend veel wantrouwen is ten aanzien van de Europese Unie en het Europese project. Om enigszins recht te doen aan dat wantrouwen of om daar in ieder geval een antwoord op te formuleren, zou het op z'n minst goed zijn om een parlementaire enquête te houden, waardoor allerlei verhalen over de euro in ieder geval getoetst kunnen worden. Op die manier doen we recht aan de zorgen van mensen, want als er in Europa iets nodig is, is dat vertrouwen, alleen al monetair gezien. Is de heer Nijboer het vanuit zijn positie met mij eens dat een parlementaire enquête in ieder geval goed zou zijn voor de Europese Unie?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Nee, ik denk niet dat dit daaraan zal bijdragen. Ik erken wel dat veel mensen grote zorgen hebben, bijvoorbeeld ten aanzien van arbeidsmigratie en arbeidsconcurrentie. Werknemers verliezen hun positie, hun lonen staan onder druk of zij verliezen hun baan. Onze lijsttrekker, Lodewijk Asscher, doet voorstellen om dit tegen te gaan. Omdat er zorgen zijn, zijn wij voorstander van voorstellen tegen belastingontwijking, Europees gecoördineerd — samen dus — en soms met overdracht van bevoegdheden. Vanwege de zorgen zijn wij er voorstander van dat we een bankunie vormen, zodat de financiële sector niet weer zo'n klap kan uitdelen aan mensen in Nederland en personen elders in Europa. Dat zijn de voorstellen waarmee volgens de PvdA het vertrouwen kan worden herwonnen. Een parlementair onderzoek naar de totstandkoming van de euro draag daar volgens ons weinig aan bij.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Moeten wij, het parlement, niet ook goed inzicht krijgen in de manier waarop dat monetaire project tot stand is gekomen, met name vanwege de uitspraken die wij de afgelopen jaren regelmatig hebben gehoord waaruit bleek dat men eigenlijk helemaal niet wist waar men mee bezig was, dat de risico's enorm groot waren maar dat men die voor lief nam en dat de euro zelfs werd gezien als mogelijk dwang-middel om die politieke integratie op een later moment verder vorm te geven en die door te drukken? Dat zijn zaken waar mensen zich druk en kwaad over maken. Is het dan ook niet van belang dat de onderste steen bovenkomt wat betreft de wijze waarop een en ander tot stand is gekomen, ook ten behoeve van de beantwoording van de vraag of het inderdaad klopt?

De heer **Nijboer** (PvdA):

De euro is een economisch project, maar het is ook een politiek project. Frankrijk en Duitsland sloegen de handen ineen, terwijl zij een heel andere monetaire traditie hebben, en steeds meer Europese landen deden daaraan in de loop der jaren mee. Dat is niet alleen een financieel-economische afweging geweest, maar het is ook een politieke afweging geweest. Dat was in de tijd van Kohl in Duitsland en anderen in de Europese Unie ook al het geval. Dat is dus niet iets nieuws en evenmin iets onbekends en er is niets geheimzinnigs aan. Dit alles is in de openbaarheid besproken, daarover is gedebatteerd en alle parlementen die meedoen aan de euro — het was dus niet alleen ons parlement — hebben daarover bewust besloten.

Mevrouw **Schouten** (ChristenUnie):

Ik stel een korte vraag. Zou de heer Nijboer de huidige euro opnieuw invoeren als hij voor de keuze stond om dat wel of niet te doen?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Ik denk dat ik dat in die jaren zeker zou hebben gedaan.

Mevrouw **Schouten** (ChristenUnie):

Zou hij dat ook doen nu we zien — ik meen dat de initiatiefnemers al bedragen noemden — hoezeer burgers garant zijn komen te staan, hoezeer de pensioenen van gewone

mensen worden geraakt en hoezeer het wantrouwen in Europa toeneemt? We hadden daarover net al een debatje, waarin meerdere factoren naar voren kwamen, en de verre-gaande politieke integratie is daar onderdeel van. Zou de heer Nijboer met die kennis die euro opnieuw invoeren?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Ja, dat zou ik doen. Ik deel de analyse van mevrouw Schouten niet. Dat kwam zojuist in ons eerdere debat ook naar voren. De euro wordt door sommige voorstanders gezien als het instrument dat alle voorspoed in Europa brengt. Dat standpunt heeft de PvdA-fractie nooit gedeeld. Nu wordt de euro door sommigen — eerlijk gezegd reken ik mevrouw Schouten vandaag ook tot die groep — als bron van alle kwaad en ellende in Europa neergezet. Dat slaat natuurlijk ook nergens op. We hebben een financiële crisis gehad. We hebben migratiestromen gehad. We hebben te maken met de opkomst van het populisme in landen die helemaal niets met de euro te maken hebben. Trump is daar misschien wel het meest nijpende voorbeeld van. In het verleden, toen de euro er niet was, was het Europese project - Europa - de schuld van alles. De PVV kan daarover meepraten. Maar dat is toch niet een doorwrochte analyse van datgene wat er maatschappelijk aan de hand is?

Mevrouw **Schouten** (ChristenUnie):

De heer Nijboer verwijt mij dat ik er een karikatuur van maak, maar ik vind eerlijk gezegd dat hij een karikatuur maakt van mijn inbreng. Ik heb niet gezegd dat het daar alleen aan ligt. Ik zou echter oprecht verbaasd zijn als de heer Nijboer wil beweren dat de euro eraan heeft bijgedragen dat de landen in de Europese Unie dichter bij elkaar zijn gekomen. Of is hij misschien ook een keer in Griekenland geweest? Ik ben niet zo lang geleden in Athene geweest, waar ik sprak met een jongere die serveerde op een terras. Hij had geneeskunde gestudeerd en haatte Duitsland werkelijk vanwege alles wat er nu gebeurt. Ik kon die jongere niet zo goed uitleggen dat de euro ons bij elkaar heeft gebracht. Wil de heer Nijboer dat onderkennen?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Het Europese project waar de euro een onderdeel van is, heeft veel welvaart gebracht. Het is een illusie te denken dat het Griekenland fantastisch zou zijn gegaan als het de euro niet had gehad. Daar is corruptie een probleem, mensen betalen geen belasting en de economie is achterstallig. Dat zijn de problemen van Griekenland. Wij helpen Griekenland om er weer bovenop te komen, zoals wij dat ook bij Ierland deden — daar is het gelukt — en bij Portugal en Spanje hebben gedaan; daar gaat het stapje voor stapje wat beter. Het probleem van Griekenland is hardnekkig, want corruptie los je niet zomaar op. Het is echter niet zo dat die economie wel had gefloreerd als de euro niet was ingevoerd. Die analyse deel ik echt niet. Ik deel ook niet dat het zonder euro zo veel beter zou zijn geweest. Dan had men één keer kunnen devalueren en misschien twee keer, maar ik betwijfel zeer of de economie er dan beter voor zou staan of dat de sociale omstandigheden dan beter zouden zijn geweest.

De **voorzitter**:

Wilt u afronden?

De heer **Nijboer** (PvdA):

Ja, voorzitter. Het mag duidelijk zijn dat de Partij van de Arbeid-fractie het burgerinitiatief voor een parlementaire enquête over de besluitvorming over de totstandkoming van de euro niet steunt, zowel vanwege de aangedragen motieven als vanwege de democratische besluitvorming die gewoon haar weg is gegaan.

De heer **Omtzigt** (CDA):

Voorzitter. Ik dank de initiatiefnemers voor hun bijdrage aan een essentieel debat over de monetaire inrichting van Nederland. Het is een bijzonder debat, een paar weken voor de verkiezingen. Wij zullen zien wie over zes weken op welke plek in deze zaal zit, vanuit vak-K, van de initiatiefnemers die ook een politieke partij vertegenwoordigen, en vanuit deze zaal.

Het CDA was en is voorstander van de euro. Voor Nederland als handelsland zijn er grote voordelen. Het gaat echter niet goed rond de euro. De zuidelijke landen hebben hun economieën niet op orde gebracht en de convergentie die in 1992 werd voorgestaan, heeft niet plaatsgevonden. Een gedeelte hiervan was voorzienbaar. De toelating van Griekenland was ook op dat moment al geen goed idee. De CDA-fractie heeft daartegen gestemd. Het Stabiliteits- en Groeipact, de belangrijke stok achter de deur, heeft niet gewerkt. De eerste twee overtreders, Frankrijk en Duitsland — Nederland zat er ook dicht bij — werden niet bestraft; daardoor werden de latere overtredingen van Griekenland en Italië ook onbestraft gelaten. Wij zijn in een bankenunie gekomen en dat is inderdaad een overdracht van bevoegdheden. Daar zijn goede redenen voor. Nederland staat nu niet meer alleen garant voor de relatief grote banken in het land. Dat risico delen wij. Ook als wij geen euro zouden hebben, zouden wij een behoorlijk geïntegreerde financiële sector hebben.

Het CDA is buitengewoon kritisch over de manier waarop een aantal dingen verloopt en is verlopen. Het was een expliciet mandaat van de Europese Centrale Bank bij het Verdrag van Maastricht om geen monetaire financiering door te voeren. Het huidige opkoopprogramma van 2.500 miljard euro — meer dan €6.000 per inwoner van de eurozone — was niet de bedoeling van het verdrag. Maar goed, daarover voeren wij op 13 februari aanstaande een debat met de minister. Wij hebben een initiatiefnota opgesteld omdat wij van mening zijn dat de Europese Centrale Bank zich niet, ik herhaal, niet aan het mandaat houdt. Bepaalde landen, Frankrijk, Italië, houden zich ook bijzonder slecht aan de afspraken. Wij moeten bekijken hoe hierin verbetering kan worden gebracht.

De vraag die vandaag voorligt, is echter of wij een parlementaire enquête moeten houden. Mijn fractie ziet grote uitdagingen voor de euro, juist vanwege het beleid van de Europese Centrale Bank en het feit dat een gedeelte van het verdrag niet wordt nageleefd. Zou het wel worden nageleefd, dan zouden Zweden en Polen nu al lid zijn geworden. Dat zijn zij op basis van het Europese verdrag immers verplicht te doen. En omdat de problemen niet voorbij zijn, stellen wij iets anders voor, namelijk dat we een verzoek doen aan de Raad van State — formeel heet dat: voorlichting vragen — om te kijken welke institutionele verbeteringen in kaart gebracht kunnen worden. Ook alle

voor- en nadelen moeten in kaart gebracht worden om te bekijken hoe het nu verder moet met de euro, mede gezien een aantal nadelen die evident aan het licht gekomen zijn.

Normaal zou ik dit vragen aan de regering, maar aangezien dit een instrument van de Kamer is, kan ik de vraag niet rechtstreeks aan de regering stellen en zal ik daartoe een motie indienen in de tweede termijn.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Voorzitter. Het experiment met de euro is mislukt. Met dit oordeel bevindt de Partij voor de Dieren zich in goed gezelschap. Een lange rij eminente economen is ons daarin voorgedaan. Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz heeft erop gewezen dat er van de belofte van convergentie niets terecht is gekomen. De lidstaten zijn niet naar elkaar toegegroeid. Griekenland en Duitsland liggen verder uit elkaar dan ooit. De euro is geen bindmiddel gebleken, maar een splijtzwam. Cijfers wijzen uit dat burgers niet of nauwelijks geprofiteerd hebben van de eenheidsmunt. Ja, we hoeven niet meer in te wisselen alvorens we de grens overgaan, maar hoe groot is dat voordeel als je overal gewoon een pinautomaat hebt, zeker als je dit legt naast de stagnerende inkomens in grote delen van de eurozone? Veel huishoudens bevinden zich wat koopkracht betreft op het niveau van voor de eeuwwisseling, met Griekenland als afschrikwekkende uitzondering. Daar zijn de salarissen sinds 2008 met 30% gedaald, is de economie met een kwart gekrompen en is de gezondheidszorg nauwelijks nog een schim van wat zij ooit was, met alle gevolgen van dien.

De euro heeft niet alleen zijn economische beloftes niet ingelost. De minister spreekt in zijn reactie op de petitie van een gering verlies aan nationale soevereiniteit. Wij zijn een andere mening toegedaan. De euro heeft onze soevereiniteit ernstig aangetast, zeker sinds de crisis. De maatregelen die genomen zijn om de euro in stand te houden, hebben het nationaal begrotingsrecht ernstig uitgehold. Het aangescherpte Groei- en Stabiliteitspact heeft ons, Nederlandse volksvertegenwoordigers, tot ceremoniële lintenknippers gemaakt van alles wat in Brussel wordt goedgekeurd.

Die mening wordt door traditionele politieke partijen nog wel eens weggezet als populistisch, maar ook hier bevinden we ons in goed gezelschap. Op 18 januari 2013 publiceerde de Raad van State een voorlichting aan de Eerste Kamer die precies voor dit gevaar waarschuwde. Het aangescherpte Groei- en Stabiliteitspact zou onherroepelijk betekenen dat de rol van het parlement — en ik citeer de Raad — "minder op medebeslissing en meer op verantwoording en controle achteraf zal liggen". Daar weten we alles van. Politiek voldongen feiten. De volksvertegenwoordiging heeft het nakijken. Dus de lichtzinnige toon van de minister in reactie op dit burgerinitiatief is dan ook volstrekt ongepast. Wij steunen de oproep van het burgerinitiatief om een parlementaire enquête te houden die de verantwoordelijken onder ede kan horen dan ook van harte. Het was voorzien. André Szász, voormalig directeur van de Nederlandsche Bank, was destijds aanwezig bij een aantal kabinetsberaden en hij vertelde in de NRC van 30 mei 2008 dat Lubbers zich herhaaldelijk afvroeg of de politieke autoriteiten wel beseften waar ze mee bezig waren met betrekking tot de invoering van de euro. Ze hebben geen idee; geen idee, zei minister van Economische Zaken Koos Andriessen. Geen idee. Eigenlijk zijn we al rijkelijk laat met het instellen van

een parlementaire enquête naar het grootste monetaire experiment uit de geschiedenis. Een overhaaste invoering die het karakter had van: als het niet gaat zoals het moet, dan moet het maar zoals het gaat. "Scheitert der Euro, dann scheitert Europa". Omdat dat voor veel partijen een onbespreekbaar thema is, kiezen zij voor de vlucht vooruit: meer integratie in plaats van minder; meer machtsoverdracht in plaats van minder.

Het is tijd voor een parlementaire enquête; net zozeer als ik voorts van mening ben dat er een einde moet komen aan de bio-industrie.

De heer **Koolmees** (D66):

Voorzitter. We hebben vandaag te maken met een bijzonder burgerinitiatief. Zojuist sprak hier de heer Baudet. De heer Hiddema zit als gast bij dit debat. Deze heren willen niet alleen een parlementaire enquête over de invoering van de euro, zij zijn ook voormannen van een politieke partij. Dat is een partij die uit de Europese Unie wil stappen en wil stoppen met de euro. Dat laat de ware aard zien van dit burgerinitiatief. Het gaat deze heren niet om waarheidsvinding. Het gaat hun om het kweken van achterdocht, om het aanjagen van wantrouwen, maar ook, zoals de heer Nijboer net memoreerde, om het maken van zeer onfrisse vergelijkingen. De heren hebben hun conclusie namelijk allang getrokken: Nederland moet uit de euro, Nederland moet uit de Europese Unie.

D66 laat het enquêterecht niet misbruiken voor zo'n politiek showproces. Met Poetin en Trump aan de macht is een verenigd Europa harder nodig dan ooit. De Europese Unie is geen ideaal, maar een keiharde noodzaak. Er is toch niemand zo naïef om te geloven dat de brexit een zegen is, als dat uit de mond komt van een president met "America first" als motto? De tijd dat de Europese landen zelfstandig een bepalende rol in de wereld speelden, ligt lang achter ons. Dat geldt zeker voor Nederland. Een nexit is niet in het belang van Nederland. Een verdeeld Europa speelt Trump en Poetin in de kaart. D66 werkt daar niet aan mee. D66 steekt liever alle energie in de verbetering van de Europese Unie, dus om haar democratischer, transparanter, daadkrachtiger te maken, dan in een tijdrovende parlementaire enquête die niet tot nieuwe inzichten zal leiden.

Dat Nederland slaapwandelen de euro in is gerommeld, zoals de heer Baudet ons wil wijsmaken, is volstrekte onzin. Dat Baudet het niet eens is met de invoering van de euro wil niet zeggen dat hierover niet uitvoerig is gedebatteerd. Er zijn decennialang talloze onderzoeken en debatten geweest, wetenschappelijke maar zeker ook politieke, en er is keihard onderhandeld over de voorwaarden waaronder landen konden toetreden.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Ik vind het buitengewoon onsmakelijk dat de heer Koolmees het over Trump en Poetin heeft om het Europese droomproject van D66 verder vorm te geven. Er zijn heel veel mensen in Nederland die misschien helemaal niks met Trump hebben maar zich wel zorgen maken over het feit dat die Europese trein maart doordendert, ten koste van de belastingbetaler om de banken te kunnen redden en ten koste van de democratie, waardoor zij geen grip meer hebben op hun leven, op hun pensioenen, op hun banen, op hun

land. Als de heer Koolmees probeert om zijn Europese project verder te vervolmaken door te wijzen op gevaren als Trump en Poetin, dan doet hij onrecht aan de echte zorgen van de mensen die zeggen dat wij in Europa een pas op de plaats moeten maken. Als wij een vreedzaam Europa willen waarin we respect hebben voor allerlei volkeren binnen Europa, dan zullen we ook recht moeten doen aan de verschillende culturen en economieën. Ik vraag de heer Koolmees of hij ervoor wil zorgen dat hij de discussie over dit burgerinitiatief zuiver houdt. Ik vraag hem om zich niet weer, zoals alle andere eurofielen wat dat betreft, vooral te richten op het grote gevaar buiten Europa waardoor de Europese integratie verder vormgegeven zou moeten worden.

De heer **Koolmees** (D66):

Mijn verwijzing naar Trump en Poetin heeft alles te maken met Europa. Na de Tweede Wereldoorlog is de Europese Gemeenschap, de Europese Unie, niet voor niks opgericht: nooit meer oorlog door samenwerking, door integratie, door samen op te trekken in de wereld. Dat is de ontstaansgeschiedenis van Europa. Natuurlijk heeft dat alles met elkaar te maken. Natuurlijk heeft het ook te maken met wat er in de wereld gebeurt op dit moment, met China, met Poetin en met Trump. D66 is van oudsher een pro-Europese partij. Natuurlijk moeten we in Europa meer samenwerken om die geopolitieke uitdagingen het hoofd te kunnen bieden. Daar zijn we al sinds 1957 mee bezig. Sinds 1979 voeren we al discussie over het Europese monetaire stelsel. We hebben Schengen, we hebben de interne markt, we krijgen langzaam een gezamenlijk defensiebeleid. Natuurlijk heeft dat alles met elkaar te maken. De uitdagingen van deze tijd — dat zal mevrouw Thieme moeten aanspreken — op het gebied van klimaat, milieu en het uitputten van de aarde kun je alleen maar internationaal oplossen door met dit soort landen en in Europa samen te werken. Dit heeft dus alles met elkaar te maken.

Mevrouw **Thieme** (PvdD):

Europese samenwerking is prima, maar je hoeft geen gemeenschappelijke portemonnee te hebben om dat voor elkaar te krijgen. Voor vrede en veiligheid in Europa hadden wij geen euro nodig. De euro blijkt nou juist instabiliteit te veroorzaken. Het feit dat Europa vooral gericht is op expansie, op meer vrije markt en op meer vrijhandelsverdragen ten koste van kwetsbaren geeft aan dat dit Europese project zogenaamd verkocht wordt als een project van vrede en veiligheid, maar in feite een project is waarbij men maar één ding voor ogen heeft en dat is de vrijhandel, eurocratie en een vermindering van de democratie. Daar zou D66 eens wat langer bij stil moeten staan in plaats van praatjes voor de vaak proberen te verkopen.

De heer **Koolmees** (D66):

Sorry, maar de afgelopen jaren hebben wij ontzettend veel aandacht gevraagd voor een democratisch en transparant Europa. Er zijn dingen die echt fout gaan. Daarmee ben ik het onmiddellijk eens. De uitdagingen van deze tijd liggen op het vlak van het klimaat, het milieu, de natuur, de mensenrechten, de arbeidsomstandigheden en de hoge waarden die wij in Europa samen met elkaar vaststellen. We leven met 500 miljoen mensen in een soort paradijs in de wereld. Dat heeft alles te maken met Europese samenwerking en

met Europese integratie. Ik zei net dat al sinds 1957 wordt gesproken over een "ever-closer union", omdat het in ons belang is om samen te werken, om samen afspraken te maken. Daar hoort een interne markt bij. Daar hoort vrijhandel bij. Daar hoort ook gezamenlijk opkomen voor onze waarden bij, ook als het daarbij gaat over mensenrechten, homorechten, klimaat, asiel en het opvangen van vluchtelingen. Dat zijn allemaal Europese waarden. Daar hoort ook een interne markt bij met een euro.

De voorzitter:

Echt afrondend, mevrouw Thieme.

Mevrouw Thieme (PvdD):

Een partij zoals D66, die democratie zelfs in de naam heeft, zou zich toch zorgen moeten maken om het feit dat het democratisch deficit, het democratisch tekort, in Europa zo groot is dat het absoluut onzorgvuldig en ondemocratisch is om Brussel alle macht toe te kennen op het vlak van begrotingen? Daar moeten wij akkoord mee gaan terwijl het Nederlandse parlement daar geen enkele zeggenschap meer over heeft, behalve dan via controle achteraf. Dat heeft de Raad van State ook geconcludeerd.

De heer Koolmees (D66):

Ik weet niet of mevrouw Thieme ons verkiezingsprogramma heeft gelezen, maar daarin staat dat wij ons zorgen maken over het democratisch tekort in Europa en dat wij de democratie willen versterken. Dat is niet nieuw. Dat staat niet alleen in dit verkiezingsprogramma, dit is al tientallen jaren een belangrijk onderwerp in ons verkiezingsprogramma. Een van de oorzaken waardoor landen als Griekenland en Portugal in de afgelopen jaren in de problemen zijn gekomen, is dat er weinig controle was op de begrotingen, waardoor de economie van Griekenland en Portugal heeft kunnen ontsporen. In de eerste jaren van de euro is de groei in Griekenland, Spanje en Portugal hartstikke hoog geweest. Door de invoering van de euro verdubbelde het bbp in die acht jaar. Ondertussen gebeurde er onderliggend een heleboel, waardoor de economische structuur en de concurrentiekracht zijn aangetast. Datgene wat we nu hebben geïntroduceerd, het sixpack, het twopack, het meedenken over macro-economische onevenwichtigheden, kan ervoor zorgen dat dit soort zeepbellen niet meer wordt opgebouwd. Daar zou mevrouw Thieme een groot voorstander van moeten zijn.

De voorzitter:

Gaat u verder.

De heer Koolmees (D66):

Er zijn decennialang talloze onderzoeken en debatten geweest, wetenschappelijk maar zeker ook politiek, en er is keihard onderhandeld over de voorwaarden waaronder landen konden toetreden. Je hoeft echt niet zo'n heel belangrijke intellectueel te zijn om te zien dat de invoering minder soevereiniteit betekent. Het Verdrag van Maastricht gaat letterlijk over een ever closing union. Natuurlijk betekent de oprichting van een Europese centrale bank of het ondertekenen van het Stabiliteits- en Groeipact, waarbij landen boetes kunnen krijgen als ze hun begroting niet op

orde hebben, dat soevereiniteit wordt overgedragen, of beter gezegd: dat soevereiniteit wordt gedeeld. Natuurlijk was bekend dat een gemeenschappelijke munt risico's heeft. Niet voor niets heeft minister Zalm de bijnaam "Il Duro" gekregen, toen hij vanwege die grote risico's voor Nederland bijna Italië uit de euro hield. In 2000 — de heer Omtzigt zei het net al — zijn de risico's ook expliciet aan de orde geweest toen er werd gestemd over de toetreding van Griekenland. Het CDA heeft toen een motie ingediend met het verzoek om tegen te stemmen. Een grote meerderheid, inclusief Kamerlid Geert Wilders, stemde echter in met de toetreding van Griekenland.

Dit zijn maar een paar voorbeelden die laten zien dat de risico's wel degelijk bekend waren en dat ze ook geaccepteerd zijn, omdat het doel, een samenwerkend Europa, belangrijker was. Ik ben ervan overtuigd dat dit vandaag de dag nog steeds de beste keus is. In het belang van Nederland is een verenigd Europa het enige antwoord op een wereld waarin Rusland, China en nu ook Amerika alleen voor zichzelf kiezen. Laten we daaraan werken en niet onze energie verspillen aan een langdurige parlementaire enquête.

De heer Merkies (SP):

Dit klonk als een afsluiting. Als de heer Koolmees de euro verdedigt, haalt hij er van alles bij. Hij heeft de Tweede Wereldoorlog erbij gehaald, evenals Poetin, Trump en asiel. Het antwoord daarop is altijd: de euro. Het is eigenlijk een beetje gek. Ik wil graag een zuivere discussie hebben. Mevrouw Thieme zei het ook al: we willen een parlementaire enquête waarin wordt teruggekeken op de wijze waarop de euro is ingevoerd. Daar gaat het over. De heer Koolmees had het ook over een nexit. Daar gaat het niet over. Het gaat over de manier waarop de euro is ingevoerd. De heer Koolmees zegt dat we alle antwoorden al weten. Dat is een beetje zijn arrogantie. Wij denken daar dus blijkbaar anders over. Hij heeft het in zijn voorbeelden niet over de vraag hoeveel die euro eigenlijk heeft opgebracht. Is hij nog steeds in de veronderstelling dat die wat heeft opgebracht? Hoeveel heeft die dan volgens hem opgebracht? De meningen daarover lopen nogal uiteen.

De heer Koolmees (D66):

De heer Merkies stelt een aantal vragen. Ik moet ze toch even apart behandelen; sorry daarvoor, voorzitter. Nee, de euro is niet het antwoord op alles, zeker niet, maar Europese samenwerking is ook veel breder dan de euro. Het gaat over zaken als klimaat, milieu, veiligheid en het gezamenlijke bankentoezicht dat we de afgelopen jaren hebben gehouden. Die Europese samenwerking is belangrijk voor een land als Nederland. De euro is daar een onderdeelje van, net als de interne markt, die we sinds 1986 hebben, een belangrijk onderdeel is van de gedeelde welvaart in Europa, waardoor we gezamenlijk sterker staan. Zo'n discussie over het monetaire beleid in Europa wordt al decennia gevoerd. Sinds 1979 hebben we het Europees monetair stelsel, oftewel de "slang", waarin wisselkoersen aan elkaar werden gekoppeld, juist omdat we economisch wilden integreren. Dat is al vanaf 1979. De euro is een vervolgstap hierop. Daar is dus twintig jaar over gedebatteerd en gediscussieerd en er zijn studies naar gedaan. Dus dat het van de ene op de andere dag gebeurd is, nee, dat is ook

onzin. De euro is een belangrijk onderdeel van het Europese framework.

De heer **Merkies** vroeg verder wat het nou opgebracht heeft. De laatste studies die daarover bekend zijn, zijn de studies van het Centraal Planbureau, waarin ten aanzien van de Europese integratie wordt gesproken van "een dertiende maand" en waarin ten aanzien van de euro wordt gesproken van "een week per jaar voor elke Nederlander". Er zijn heel veel voor- en nadelen te noemen en er vallen ook allerlei opmerkingen bij te maken. De afgelopen jaren tijdens de eurocrisis zijn er ontzettend veel studies gedaan naar de kosten van het opbreken. Die studies geven verschillende uitkomsten, maar een ding is duidelijk: het opbreken kost wel heel veel geld. Dat is alles wat we weten op dit moment.

De heer **Merkies** (SP):

De heer Koolmees heeft altijd gretig al die studies van het Centraal Planbureau aangehaald. Ik denk ook aan de heer Teulings die er in zijn boekje over schreef. De heer Teulings heeft overigens net een artikel geschreven waarin hij juist zegt dat het niets oplevert. Dus de heer Teulings is er in ieder geval van teruggekomen. Blijft D66 er nu wel aan vasthouden? De euro lijkt een soort religie voor D66 waar je niet aan mag twijfelen. Als uit nieuwe onderzoeken blijkt dat het anders is, waarom wil D66 dan eigenlijk zelfs het onderzoek tegenhouden? Want dat is het: een parlementaire enquête is een onderzoek zodat we kunnen kijken wat er nou echt aan de hand was. Maar ja, de heer Koolmees weet het antwoord al voor zichzelf.

De heer **Koolmees** (D66):

Ik heb net uitvoerig betoogd waarom D66 een hartgrondig en vurig pleitbezorger is van meer Europese samenwerking.

De **voorzitter**:

Dank u wel.

De heer **Koolmees** (D66):

Nou, ik wilde eigenlijk nog even doorgaan.

De heer **Merkies** (SP):

Maar het gaat niet over Europese samenwerking. Daar wil ik het overigens ook over hebben en daar hebben we het ook heel vaak over, maar het gaat nu over de euro en een parlementaire enquête daarover.

De heer **Koolmees** (D66):

Ik heb ook betoogd waarom de euro onderdeel is van de Europese samenwerking en dat ik niet geloof dat we er ingerommeld zijn. We hebben er heel veel debatten over gehad die allemaal in verslagen vastliggen die de heer Merkies goed kan nalezen. Ik vind dat we onze energie moeten besteden aan het beter maken van Europa.

De heer **Harbers** (VVD):

Voorzitter. Allereerst complimenten aan de initiatiefnemers voor het nemen van dit burgerinitiatief over de euro. De

euro heeft sinds het uitbreken van de financiële crisis stevige problemen gekend. Veel Nederlanders houden daar het gevoel aan over dat we een stabiele gulden hebben ingeruild voor een minder stabiele euro. Die zorgen zijn soms niet eens onterecht, want in de opzet en de structuur van de euro zaten risico's en leemtes. Een deel daarvan was al voorzien tijdens het ontstaan van de euro maar werd gezien als iets waar te zijner tijd wel een oplossing voor zou komen. Landen zouden vanzelf naar elkaar toegroeien, zo veronderstelde men. Daarnaast zijn sommige afspraken onvoldoende gehandhaafd. Kortom, het kost meer moeite dan 25 jaar geleden werd gedacht om de gezamenlijke munt echt in stabiel vaarwater te houden en de economieën van de eurozone concurrerend te krijgen en te houden. Maar om de voorliggende vraag naar een parlementaire enquête te beantwoorden, moeten we nagaan wat we niet weten over het ontstaan van de euro. En daarover zijn heel veel feiten bekend, vanaf het compromis in Maastricht waarbij Frankrijk de Duitse hereniging alleen accepteerde als het met een gemeenschappelijke munt Duitsland in toom kon houden. Ook de rest is bekend: het SGP om te voorkomen dat landen risico's op elkaar konden afwentelen, het breken daarvan door Duitsland en Frankrijk, de eurocrisis en de bijbehorende reddingsplannen, een strenger begrotingstoezicht en de bankenunie. Maar daarover zijn er wat mij betreft geen vragen die alleen met een enquête te beantwoorden zijn. Bovendien zijn sommige dingen niet meer vergelijkbaar in de tijd. De euro van toen is ook niet dezelfde al die van nu, want de EU is in de tussentijd ingrijpend van karakter veranderd: van 12 lidstaten in Maastricht tot 28 nu. De hoofdrolspelers bij de besluitvorming van toen — denk aan mensen als oud-premier Lubbers — hebben ook al uitvoerig in interviews hun overwegingen van toen met ons allemaal gedeeld. Daarom zijn we niet voor een enquête. Dit nog los van het feit dat de initiatiefnemers hun oordeel daarover al klaar hadden, gelet op de vergelijking die zij hier ook in de Kamer maakten met het tribunaal na de oorlog.

Dat neemt niet weg dat de vraag hoe de euro beter kan gaan werken, nog lange tijd actueel blijft. Die keuze is groter dan de twee smaken die je vaak hoort: aan de ene kant een euro met een federale Europese regering, aan de andere kant überhaupt geen euro. Ik denk dat dit meer een vorm van wensdenken is van beide kampen in dat debat: degenen die het liefst direct stoppen met de euro en degenen die op elke denkbare vraag antwoorden dat het Europees geregeld moet worden. Zo wacht het Europees Parlement met smart op meer bevoegdheden, meer geld en meer invloed, ook voor de euro. Zo'n politieke unie willen we niet, maar er is ook geen reden om de euro op te geven. Het is misschien een moeilijke weg, maar die is wel mogelijk. Daarvoor moeten we er hard aan blijven werken om het landen minder mogelijk te maken om hun problemen op een ander af te schuiven. Nederland is op dit onderwerp al sinds de brief van 2011 van het toenmalige kabinet voorloper en blijft dat ook, ook met dit kabinet. Zo houdt Nederland bijvoorbeeld pleidooien voor een simpeler SGP, met duidelijk handhaafbare normen en heeft de minister de mogelijkheid geopperd om een andere instantie dan de Commissie, zoals het ESM, naar de begrotingen te laten kijken. Omdat het om de waarde van ons geld gaat en een besluit over onze munt elk denkbaar stukje van onze economie direct en indirect kan raken, heeft dat een groot effect op het leven van alle Nederlanders. Daarom is deze weg eerder een kwestie van evolutie dan revolutie. Is dat ideaal? Nee, maar ook het optimale valutagebied bestaat niet en zal nooit bestaan. "One size fits none" gold eigenlijk ook al met de gulden, die toen ook gekoppeld was aan andere Europese munten. De

invloed en soevereiniteit die Nederland toen had over het monetair beleid moeten ook niet overschat worden, want ook met de gulden liep de Nederlandsche Bank precies een minuut achter op de rentebesluiten van de Deutsche Bundesbank.

De voorzitter:

De heer Merkies heeft een vraag, een heel korte vraag.

De heer Merkies (SP):

Hoezo kort?

De voorzitter:

Omdat het een interruptie is. Anders wordt het een probleem.

De heer Merkies (SP):

Het kan wel redelijk kort. De heer Harbers maakt altijd de volgende opmerking: het begon eigenlijk toen Duitsland en Frankrijk overtredingen begingen; die hadden meteen beboet moeten worden, want dan was het allemaal niet gebeurd. Gelooft hij daar werkelijk in? Gelooft hij werkelijk dat daarna alle landen zich aan de 3%-norm zouden hebben gehouden? Sterker nog, onder Rutte zelf hebben wij ook tekorten gehad van meer dan 3%. Was dat dan niet gebeurd en had Rutte zich wel aan de norm gehouden als Duitsland en Frankrijk zich aan de norm hadden gehouden?

De heer Harbers (VVD):

Ik noemde een van de feiten in een lange reeks van gebeurtenissen in en na het ontstaan van de euro. Je kunt nog veel verder terug in de tijd. Je kunt zelfs naar de jaren tachtig, toen de Fransen met een idee voor de euro kwamen, toen als tegenwicht voor de dollar. Wat zich begin deze eeuw afspeelde, is dat op dat moment de Europese Commissie niet ingreep. Ik stel vast dat dit ook in Duitsland zelf na 2010 werd gezien als een fout, als iets wat men wellicht met wat extra bezuinigen best had kunnen voorkomen. Dat heeft ook bepaalde verwachtingen in de markt geschapen, waarbij geanticipeerd werd op een minder strenge handhaving van het pact. In die zin was het dus maatgevend. In die omstandigheden had het voor de hand gelegen — het was geen al te grote overtreding — om in te grijpen. Nederland heeft altijd ingegrepen. In dat opzicht is de 3%-norm niet zo hard, want als je die overschrijdt, moet je op weg om er weer onder te komen. Dat hoeft niet in één jaar — dat hoefde in Nederland gelukkig ook niet in één jaar; daar hebben we een paar jaar over moeten doen — zolang je maar weer onder die tekortgrens komt. Dat hadden Duitsland en Frankrijk in 2003 eigenlijk binnen een jaar gekund.

De heer Merkies (SP):

We hebben die norm niet één jaar maar meerdere jaren overschreden.

De heer Harbers (VVD):

Ja, meerdere jaren; dat zei ik.

De heer Merkies (SP):

We zaten op 4%, 5%. Bovendien waren er meerdere landen. Wij waren niet het enige land. Ik geloof dat er op een gegeven moment zelfs maar één land in Europa was dat zich aan de norm hield. Dat was volgens mij Bulgarije. Dat geeft toch aan dat er ook andere factoren zijn, zoals de deregulering van de financiële sector, de bankensector, en de euro zelf? Ontkent de heer Harbers dat nu? Hij doet het namelijk een beetje voorkomen alsof het alleen ligt aan de overschrijding van de norm, alsof alles oké was geweest als we de mensen maar aan de normen hadden gehouden en als Frankrijk en Duitsland zich maar aan de normen hadden gehouden.

De heer Harbers (VVD):

Dat heb ik helemaal niet gezegd. Ik zei: ik noem een van de vele feiten die bepalend zijn geweest voor het hele bouw- werk, voor het vertrouwen dat daarover bestaat op financiële markten of niet en voor de manieren waarop je dat in de toekomst handhaaft. Wellicht was het anders gelopen, maar dat weten we allemaal niet. Het is gelopen zoals het is gelopen in 2003. Voor de financiële crisis in 2008 zaten alle landen ongeveer in hetzelfde schuitje, ze leenden allemaal tegen dezelfde lekkere lage Duitse rente. Maar na 2008, toen het economisch gezien van vloed weer eb werd, zag je opeens wie er zonder kleren aan het zwemmen was. Die landen kwamen als eerste in de problemen.

De voorzitter:

Ik wijs erop dat de antwoorden ook kort moeten zijn.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Vindt de heer Harbers dat de monetaire unie mislukt is?

De heer Harbers (VVD):

Nee, maar op de vraag of ik de monetaire unie anders vorm zou hebben gegeven als we dat besluit in 2017 hadden genomen, zeg ik ja. Dat was een van de vragen die u aan iemand anders stelde. Met de kennis van nu, anno 2017, in een Europese Unie van 28, zou je waarschijnlijk een ander besluit hebben genomen.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Een van de hoofdrolspelers destijds bij de invoering van de euro heeft wel de conclusie getrokken dat de monetaire unie is mislukt. Dat is de heer Bolkestein. Hij heeft in een opinieartikel geschreven: Nederland is in een fuik gezwommen en weet de weg terug niet te vinden. Zijn dat niet een aantal redenen waarom we via een parlementaire enquête nog eens zouden moeten bekijken hoe we lessen kunnen trekken uit het verleden? We moeten dan ook bekijken hoe het nu wel verder moet.

De heer Harbers (VVD):

Tegelijkertijd weten we heel veel over de afwegingen die voor iedereen hebben gegolden in 1991, 1992 en in 1997. Dat is allemaal terug te lezen in de Handelingen van de Kamer. Dat heb ik ook gedaan. Daarin zie je dat het uiteindelijk ook een product is van de wegging door Kamerfracties van verschillende overwegingen en argumenten. Op grond

daarvan hebben zij uiteindelijk besloten of zij voor of tegen de invoering waren. Ik stel vast dat een overgrote meerderheid, ook mijn partij, in die tijd heeft ingestemd met de besluiten die voorlagen.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Ik denk dat juist de opmerkingen van een van de hoofdrolspelers, namelijk de heer Bolkestein, een reden vormen om wel te kijken hoe we nu verder moeten gaan. Als de VVD de heer Bolkestein daarin niet volgt, is dat haar eigen afweging.

De heer Harbers (VVD):

Dit is precies wat ik zojuist in mijn betoog heb aangegeven: voor een parlementaire enquête moet je eigenlijk op zoek gaan naar antwoorden die je niet kent. De heer Bolkestein heeft hierover gesproken. Ik heb de heer Lubbers aangehaald. Er zijn er velen uit de jaren negentig die in heel veel interviews al hun overwegingen hebben gegeven. Die informatie is beschikbaar. Het is informatie die we niet alleen maar met een enquête boven tafel kunnen krijgen. Er zijn in dat opzicht wat mij betreft geen vragen meer die nog een antwoord behoeven. Wel is de euro nu een gegeven waar we verder mee moeten. Daarom zal de discussie over de vraag hoe we dat fundament onder de euro verder kunnen versterken, ook nog heel lang actueel blijven.

De voorzitter:

Hiermee zijn wij gekomen aan het einde van de eerste termijn van de Kamer. Ik schors de vergadering voor tien minuten.

De vergadering wordt van 14.40 uur tot 14.54 uur geschorst.

De voorzitter:

Voordat ik de minister het woord geef, meld ik dat mevrouw Thieme vanwege andere verplichtingen, namelijk een ander debat in de Kamer, niet aanwezig is bij de beantwoording van de minister. Hetzelfde geldt voor de heer Omtzigt. Hij heeft een hoorzitting elders in de Kamer. Hij komt straks bij de tweede termijn weer terug. Ook al zijn ze nu niet aanwezig, ze volgen wel het debat.

Minister Dijsselbloem:

Voorzitter. Ik dank de initiatiefnemers voor een nieuwe gelegenheid — die gelegenheid doet zich regelmatig voor — om te spreken over de euro, de monetaire unie en deze keer in het bijzonder de ontstaansgeschiedenis. Daarbij gaat het om de vraag in hoeverre de euro de oorzaak is van de economische problemen die we de afgelopen jaren in de eurozone hebben gehad. Dat is eigenlijk de kernvraag.

Ik ga even terug naar de fase voor de invoering van de euro, want die bepaalt de context waarin tot dit besluit is gekomen. Het is geen besluit dat zomaar uit de lucht is komen vallen. Er is een lange voorbereidingstijd geweest, waarin zeer veel is gedebatteerd in Europa en in Nederland, met name in het parlement, en waarin veel rapporten en zeer veel Kamerstukken zijn verschenen. We hebben in de brief in de voetnoten aangegeven welke Kamerbrieven en rap-

porten er zoal verschenen zijn. Dat is dan slechts een beperkte bloemlezing. Je zou terug kunnen gaan tot het Wernerrapport in 1970. Het rapport van Delors is natuurlijk heel belangrijk. Ook de ontwikkeling naar het aan elkaar klinken van onze munten is bepaald niet van de ene dag op de andere gegaan. Het is niet zo dat ineens na de val van de Muur dat idee ontstond. Het politieke momentum ontstond toen wel, maar het idee was al veel langer aanwezig. Er waren ook allerlei minder of meer succesvolle pogingen gedaan om de munteenheden binnen de Europese Unie aan elkaar te koppelen. Al in 1973 ontstond de slang, waarin de munteenheden binnen een zekere marge aan elkaar werden gekoppeld en daarbinnen mochten bewegen. In 1979 werden het EMS en de rekeneenheid ECU geïntroduceerd. Die ontwikkeling heeft een veel langere voorgeschiedenis. Als we denken dat pas na de val van de Muur een puur politieke beslissing werd genomen om munten aan elkaar te koppelen, dan doen we die geschiedenis echt geen recht.

Is op het moment dat we de beslissing namen en we met elkaar discussieerden over bijvoorbeeld het Verdrag van Maastricht, niet gesproken over de risico's van het aangaan van een monetaire unie? Dat is zeker wel gedaan. Lees de stukken er maar op na. Voor sommige fracties is dat ook reden om ertegen te zijn. Is er door economen gewezen op risico's? Dat is zeker gedaan. Als de politiek risico's onderkent of als door economen op risico's wordt gewezen, moet je dan het besluit maar niet nemen? Dat lijkt mij niet. Risico's kun je wegeen. Je kunt je ertegen wapenen en je kunt maatregelen nemen. Vervolgens moet je ervoor zorgen dat die maatregelen worden geïmplementeerd, dat er iets mee gebeurt en dat je reageert op zich wijzigende omstandigheden. De wijze waarop wordt gesproken over de politieke besluitvorming in die fase, vind ik niet juist. Dat doet geen recht aan hoe het debat toen is gevoerd.

De Nederlandse regering was zich toentertijd bewust van de risico's. Niet alleen in Nederland maar ook in Duitsland en andere landen was een levendig debat gaande over de vraag wat het betekent om een eigen munt op te geven. Dat debat vond overigens ook in Italië plaats, waar een wat langere traditie was van het met enige regelmaat devalueren van de munt om zo de concurrentiepositie enigszins en voor korte tijd te repareren. Ook daar heeft men beseft: als wij de euro invoeren, zijn wij dat instrument in onze gereedschapskist kwijt. Men heeft zich afgevraagd wat dat zou betekenen. Daar is zeer veel over gesproken in die tijd.

De voorzitter:

U kijkt naar de heer Merkies, die nu bij de interruptiemicrofoon staat. Ik denk dat het goed is als u uw verhaal of uw inleiding eerst afmaakt. Daarna gaan we bekijken of er interrupties kunnen worden gepleegd.

Minister Dijsselbloem:

U moet mij even helpen, voorzitter. Wilt u dat ik het hele verhaal afmaak? Dat is één variant. Of wilt u een inleiding en dan een punt?

De voorzitter:

Hoe is uw verhaal opgebouwd? Als ik dat weet, kan ik inschatten wanneer er een interruptie kan worden gepleegd.

Minister Dijsselbloem:

Misschien is dit een goed moment om de inleiding als afgerond te beschouwen. Ik had niet echt een inleiding; ik had een doorlopend verhaal.

De voorzitter:

Dan maak ik van de gelegenheid gebruik om te zeggen dat ik drie interrupties toelaat. De interrupties doen wij in tweeën: een vraag en een vervolgvraag.

Het woord is aan de heer Merkies.

De heer Merkies (SP):

Zoals ik eerder aangaf, ging het mij niet zozeer om het feit dat er hier in het parlement over is gesproken. Het ging mij erom, hoe het publiek, de bevolking, erbij is betrokken. Er mocht geen referendum over worden gehouden. Laten wij kijken naar de periode vóór het Verdrag van Maastricht uit 1992. Vind de minister dat het duidelijk was waar de partijen voor stonden? Was voor de kiezer duidelijk: deze partij wil wel een gemeenschappelijke munt en die partij wil geen gemeenschappelijke munt?

Minister Dijsselbloem:

Dat is een beetje ingewikkelde vraag om aan mij te stellen. Wisten de kiezers in die periode waar de SP voor stond? Ik denk het wel. Ik schat u hoog in. Ik denk dat de heer Marijnissen dat in die tijd wel kenbaar heeft gemaakt. Ik begrijp de vraag niet zo goed. Wat de betrokkenheid van de bevolking betreft: u moet zich realiseren dat in die tijd de steun onder de Nederlandse bevolking zeer, zeer hoog was. Dat bleek uit enquêtes. De kritiek op het functioneren van Europa die nu breed leeft, na de eurocrisis, de migratiegolf van 2015 en andere gebeurtenissen, was in die tijd echt anders. Het is ook begrijpelijk dat die anders was, want het was een andere tijd.

De heer Merkies (SP):

De SP is in 1994 in de Kamer gekomen. Ik spreek over de periode daarvoor en over de partijen die zich in die tijd verkiesbaar stelden voor de Kamer. Ik heb daar eens naar gekeken. In geen enkel van de partijprogramma's voorafgaand aan het Verdrag van Maastricht kon ik vinden wat men met de euro wilde en of men één euro wilde. Dan kun je toch als kiezer niet echt een keuze maken? Op een gegeven moment valt die muur en dan is het blijkbaar een project dat de regeringsleiders snel willen. Is dat er op dat moment niet veel te snel doorheen gekomen, zonder overleg met de bevolking?

Minister Dijsselbloem:

Ik denk echt dat dit niet waar is, maar ik zou de heer Merkies in overweging willen geven om verder terug te gaan in de tijd en na te gaan hoe lang en in hoeveel verschillende vormen er in Europa al werd geanticipeerd op monetaire eenwording. Daar is eindeloos over gediscussieerd. Er zijn studies, rapporten en adviezen over geschreven. Er zijn Kamerdebatten gevoerd en er zijn brieven door kabinetten geschreven, al vanaf midden jaren tachtig. Er is op verschillende wijzen geprobeerd om munteenheden en monetaire stabiliteit te creëren. Ons geheugen is kort. Bedenk alleen

al dat in het Europese monetaire stelsel, waarin munteenheden aan elkaar werden geklonken, in een korte tijd 23 valutacrisis ontstonden. 23 keer werd er gespeculeerd, om die munten maar uit elkaar te spelen. Dit gebeurde overigens in de jaren zeventig, in de jaren tachtig en tot in de jaren negentig. Dat leidde tot monetaire instabiliteit, tot economische instabiliteit en tot veel schade voor de handel tussen landen. Dat zijn we nu allemaal vergeten, omdat het nu niet meer bestaat. We hebben nu één munt. Daarmee kun je nu heel gemakkelijk handel drijven. Je weet wat die waard is. Je weet nog niet wat die morgen waard is, maar het is een stabiele munt. Zelfs gedurende de hele crisis is het een stabiele munt geweest.

Het besluit om die munten aan elkaar te kinken en op een gegeven moment zelfs de stap te zetten naar één munt had heel veel te maken met de economische context van grote monetaire instabiliteit. Zelfs tegen de Nederlandse gulden is op een gegeven moment gespeculeerd. Dat zijn wij allemaal vergeten, maar dat is wel de context, economisch en politiek, waarin dat besluit werd genomen.

Voorzitter. Ik heb gesproken over de fase voor de euro, over de context waarin het besluit werd genomen en over de voorgeschiedenis van dat besluit. Ten tijde van de invoering is veel gesproken over de risico's. De Nederlandse regering en de Duitse regering, waarmee veel werd opgetrokken, hebben sterk ingezet op een onafhankelijke ECB met een strak mandaat, vastgelegd in het verdrag. Wij wilden geen monetaire financiering en een no-bail-out clause. Dat betekent dat landen niet zijn gehouden om garant te staan voor de schulden van andere landen. Dat is overigens nog steeds zo. Wij lenen weliswaar geld aan landen die in een crisissituatie terechtkomen, maar zij zijn nog steeds gehouden hun schulden af te lossen. Daarom is het ook zo belangrijk dat wij niet zomaar schulden tegen elkaar wgstrepen, maar dat terzijde. Dat heeft ook te maken met de garanties die we toen hebben vastgelegd.

Waarom deden we dat? Omdat we wisten dat we geen stap aan het zetten waren in de richting van een volledige politieke unie. In zo'n unie zou vanuit Brussel aan landen worden voorgeschreven hoe ze bijvoorbeeld hun pensioenen zouden moeten aanpakken, en hoe ze hun pensioenstelsel of hun woningmarkt zouden moeten inrichten. Een stap naar zo'n unie is bewust toen niet gezet, en ik denk dat daar nu nog steeds bewust niet toe wordt overgegaan. Maar dat betekent dus wel dat landen ook een groot deel van de verantwoordelijkheid voor hun eigen financiële huishouding moeten dragen, en dus niet elkaars schulden moeten overnemen.

Over dit soort aspecten is dus toen ook al volop gesproken. Toen is er ook al gesproken over de vraag of we, als we in een monetaire unie zitten, niet direct ook één bankentoezicht en één stelsel van eisen aan banken nodig zouden hebben. Er is daarvoor in het verdrag toen zelfs een haakje gemaakt. Helaas is dat toen niet ingevoerd, zeg ik erbij. Was dat maar wel meteen geregeld, op een goed stevig niveau. Maar die tijd was de tijd van het dereguleren van banken. Werd er toen echter al over gesproken? Werd er toen al gevraagd: wat betekent dit voor onze financiële sector en voor onze financiële markten? Ja, zeker, er werd volop over gesproken. Het is allemaal besproken.

Ik kom op de fase na de invoering van de euro en vóór de crisis. Dat is eigenlijk de meest cruciale fase als je wilt begrijpen hoe die crisis is ontstaan. Want wat velen niet hadden voorzien, is dat de financiële markten na de invoering van de euro eigenlijk aan alle landen waar geld aan werd uitgeleend dezelfde lage rente gingen vragen. Dat was strikt genomen niet rationeel van de financiële markten, want de landen hadden nog steeds een grote mate van autonomie. In het ene land waren grote risico's aanwezig in de economie, in de staatshuishouding of bij andere punten van de macro-economie. In andere landen was het allemaal heel prudent en was de situatie in de economie veel veiliger. Maar de markten differentieerden niet tussen landen. Overall werd grosso modo dezelfde rente berekend, en die was zeer laag.

Voor de Noord-Europese landen maakte dat niet zo veel uit, want daar had men altijd met een relatief lage rente te maken gehad. Voor Zuid-Europese landen betekende dit echter dat geld ineens heel goedkoop werd. Er ontstond daardoor een enorme overcreditering, want het geld was goedkoop en er kon makkelijk worden geleend. In sommige landen zag je dat terug in de overheidsfinanciën, maar nog veel meer zag je het terug bij huishoudens. Op woningmarkten liepen de prijzen ineens enorm op en ging iedereen ineens in vastgoed. Ik wijs op wat er in Spanje en in Ierland gebeurde. In Griekenland is de overcreditering in die periode enorm toegenomen. Huishoudens hadden dus in een korte periode 40% meer te besteden. Zat daar een reële economische groei onder? Nee, dat was krediet. En ja, van die 40% extra koopkracht van huishoudens uit die periode is inmiddels in de crisis weer 25% verdwenen. Iedereen benadrukt steeds dat het beleid van Europa ten aanzien van Griekenland is mislukt omdat de koopkracht 25% is verlaagd. Kijk even naar de jaren daarvoor, waarin het probleem is ontstaan door de goedkope rente. Alleen dan begrijp je het. Was dat de schuld van de euro? Nee, op zichzelf niet. Het was de schuld van nationale overheden die geen goed macro-economisch beleid voerden. Het was misschien ook de schuld van de financiële markten, die geen onderscheid maakten op grond van de risico's die nog steeds bestonden in verschillende landen. Mede door die lage rente hebben die risico's zich zelfs verder opgebouwd. En ik zeg het nog één keer: ondertussen dereguleerden we de financiële sector. De crisis kwam dus ook uit die hoek.

Zo kom ik op mijn vierde punt. Wat gebeurde er toen de crisis uitbrak? Was dat de schuld van de euro? Nee, bepaald niet. Als je in een monetaire eenheid zit, kun je echter niet meer zelf beslissen over devaluatie, of de waardebepaling van je munt. Dat instrument heb je dan dus niet meer. Als het economisch slecht gaat is het natuurlijk makkelijk en aantrekkelijk om je munt te devalueren, want dan ben je ineens concurrerder. Maar dat probleem is ook besproken bij de start van de monetaire unie. In Italië werd toen bijvoorbeeld gezegd: het is eigenlijk wel goed dat wij dat instrument niet meer hebben, want dan gaan we eindelijk hervormen. Alleen werd het geld zo goedkoop, dat de druk om te hervormen wegviel, en de noodzaak om door te gaan met die convergentie wegviel. Convergentie is in dit verband een belangrijk woord. De druk om door te gaan met die convergentie in Europa en in de eurozone viel weg, want de rente was erg laag. De leden zijn allemaal politici, dus zij weten dat het enthousiasme om in te grijpen zeer

beperkt is als er geen externe druk is, en er geen noodzaak is tot hervormen of het op orde brengen van de begroting. Dat dreigt nu natuurlijk weer. De instrumenten van het rentebeleid en de devaluatie om de crisis aan te pakken, waren dus uit handen van de landen geslagen. Ze moesten dus andere dingen doen. De crisis sloeg hard en acuut toe, wat ook te maken hadden met de enorme risico's die zich hadden opgebouwd in de financiële sector in bijna alle Europese landen. We hebben bankencrises gehad in Spanje, Ierland, Griekenland, Nederland en Engeland, dus ook in niet-euro-landen. De crisis begon in de VS, dat hoeft ik de Kamer niet te vertellen. De impact van de financiële crisis en de ontwrichting daarvan zijn immens geweest. Doordat we in een muntunie zitten, heb je bepaalde makkelijke instrumenten niet, waardoor je echt gedwongen bent je problemen te gaan aanpakken. Het interessante is dat dat in een aantal landen nu terdege is gebeurd, wat ook de landen zijn die op dit moment de meeste groei hebben: Ierland en Spanje. Die landen hadden grote onevenwichtigheden in hun economie als het gaat om de woningmarkt, de bankensector en de overheid, maar die zijn aangepakt en ze hebben nu groeipercentages van rond de 4, terwijl de werkloosheid daar zeer snel terugloopt. Verder wordt er veel geïnvesteerd.

Is dat allemaal de schuld van de euro? Nee. Betekent dat dat je, als je in een muntunie zit, je nationale verantwoordelijkheid op macro-economisch gebied nog sterker moet nemen? Ja. Hadden we de banken eerder moeten aanpakken? De bankensector kende in die periode een enorme schaalvergroting. Denk aan de Nederlandse banken, die zeer grensoverschrijdend in heel Europa actief waren. Ja, dat hadden we eerder moeten doen. Dat hebben we nu gedaan.

We hebben de crisis in die zin ook niet voorbij laten gaan, we hebben haar gebruikt om het bouwwerk van de monetaire unie te versterken: aan de budgettaire kant zijn de afspraken nu strakker en dwingender. Ja, het is waar, er zijn landen die hier nog steeds achteraan slepen en zich niet altijd aan afspraken houden. Daar laat ik me altijd zeer kritisch over uit, zoals de Kamer weet. Maar het totaalbeeld van de eurozone is dat we nu al een paar jaar gemiddeld op een groeipercentage zitten van tussen de 1,5 en 2. De tekorten zijn teruggelopen tot onder de min 1,5% gemiddeld, zij het natuurlijk met verschillen. De schulden in de meeste landen beginnen te dalen, terwijl de werkloosheid in veel landen snel daalt. Dat is waar we nu staan, wat mede komt door de vele maatregelen die in en na de crisis zijn genomen.

Mevrouw Schouten sprak over de opkomst van het populisme. In het Financieel Dagblad is dat samengevat als: het is de schuld van de banken. Nu vind ik inderdaad dat de crisis in de financiële sector, die breder is dan de banken, een enorme ontwrichtende werking heeft gehad in Europa, maar ook in de VS als het gaat om het bestaan van veel mensen op het gebied van pensioenen, eigen woning, baan zekerheid enzovoorts. Maar daardoorheen en daaraan vooraf is er natuurlijk een veel langere trend te zien van globalisering, waarbij mensen hun baan verliezen of minder zekerheid hebben. Migratie is daarvan een onderdeel. Ja, er zijn meerdere aspecten. In NRC Handelsblad heb ik ook gezegd dat de grote stappen die in Europa zijn gezet met de Europese eenwording, gepaard zijn gegaan met risico's. Ook de start van de monetaire unie valt daaronder. Achteraf gezien hadden we het veel steviger moeten neerzetten,

bijvoorbeeld door ook de banken meteen te reguleren, bijvoorbeeld door het budgettaire framework meteen veel sterker te maken. Die schaalvergroting, verdieping en verbreding van de EU is met zulke grote stappen gegaan dat daarin echt risico's zijn genomen. Als je Schengen opricht en de binnengrenzen weghaalt, moet je met z'n allen de buitengrenzen gaan beveiligen. Als je dat niet doet, krijg je de migratiecrisis zoals we die in 2015 zagen. Dat soort risico's zijn echt genomen. Ja, ik denk dat dat heeft bijgedragen aan veel onvrede onder onze bevolkingen.

De heer Van Klaveren stelde een vraag over de Matheo Solution van André ten Dam. In feite is dat weer het teruggaan naar een Europees Monetair Stelsel, waarbij landen hun eigen munteenheid of rekeneenheid mogen hebben, maar je daarnaast ook nog een euro hebt, wat dan vooral een rekeneenheid wordt om van de ene munt naar de andere om te rekenen. Ik zie daar geen grote voordelen van. In korte tijd is er al 23 keer door de financiële markt op gespeculeerd om dat aangepast of kapot te krijgen. Dat heeft geen stabiliteit gebracht en ik zie dan ook niet wat we daarmee op zouden schieten.

De heer Merkies heeft gevraagd of ik het eens ben met Stiglitz. De heer Stiglitz heeft in zijn boek als begin- en eindpunt dat het de schuld is van de euro. Hij hangt daar vervolgens zijn redenering aan op. Die analyse is echter volstrekt onvoldoende. Ik heb zojuist in mijn betoog al aangegeven dat de oorzaken al ver voor de introductie van de euro zijn ontstaan en dat die nog verder zijn versterkt. Het proces van convergentie is eigenlijk ontworpen geraakt door het lagerenteklimaat en door slecht nationaal beleid in de jaren daarna.

Als ik nu terug zou kunnen gaan naar die tijd, had ik de euro dan ingevoerd? Ja, maar wel meteen veel steviger en als een meer stabiele munt. Dan nog hadden nationale lidstaten moeten doen wat ze toen ook tegen elkaar zeiden, namelijk: we zullen de economische verschillen geleidelijk aan met structurele hervormingen moeten overwinnen, we zullen allemaal concurrerender moeten worden en het proces van convergentie moet doorgaan.

Was die aanname, dat proces van convergentie, wensdenken? Ik meen dat dit de term is die mevrouw Schouten gebruikte. De Wereldbank heeft in die periode een keer een rapport geschreven, waarin de bank de Europese Unie een convergentiemachine noemde. Dat was ook aantoonbaar waar. Elke keer als landen toetraden tot de Europese Unie zag je daar een enorme welvaartsontwikkeling. Dat is gebeurd in Spanje en Portugal na de toetreding tot de Europese Unie. Daardoor en natuurlijk ook dankzij de structuurfondsen die hen hielpen, heeft de economie in die landen zich enorm ontwikkeld en is de welvaart snel gestegen. Hetzelfde gold voor Midden- en Oost-Europa. Na de toetreding tot de Unie was er sprake van een enorm proces van convergentie naar een hoger welvaartsniveau en economische ontwikkeling. De Europese Unie had dus inderdaad die belofte in zich en heeft die voor veel landen waargemaakt. De euro heeft dat proces op zichzelf niet onmogelijk gemaakt, maar nationale lidstaten hebben gedacht: we hebben van nu af aan goedkoop geld, we hoeven ons niet meer zo erg in te spannen. Dat is door de financiële markten eerst mogelijk gemaakt en daarna hard afgestraft.

Is er een plan B? Dat is een vraag die ik wel vaker hoor. Mijn plan A en plan B is om te zorgen dat de Eurozone beter gaat functioneren en dat Nederland daarin vooroploopt. Op dit moment gaat dat vrij aardig. Dat zijn mijn plan A en plan B.

Ik hoef, denk ik, niet te reageren op het pleidooi voor parlementaire enquêtes. Dat was gericht aan de Kamer. Het verzoek omtrent de Raad van State is ook gericht aan de Kamer. Slechts te uwer informatie, meld ik dat de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid bezig is met een onderzoek naar Europese publieke taken. Dat gaat ook over de verdere ontwikkeling van de Europese Unie en de Monetaire Unie. Daarnaast loopt er bij de Adviesraad Internationale Vraagstukken een onderzoek. Zij zullen met een rapport komen over de governance, dus het bestuur en het functioneren van de Monetaire Unie. Deze stukken zijn dus in voorbereiding.

De heer **Merkies** (SP):

Ik krijg, als ik de minister zo hoor, een beetje de indruk dat hij zegt: eigenlijk is alles goed, gaat u maar lekker slapen, want alles is goed gegaan en we hebben de risico's goed ingeschat. Het is dan toch gek dat is gebeurd wat de minister heeft gezegd over die rentes. Men kon inderdaad tegen veel te lage rentes lenen en kon zich helemaal volpompen met schulden. Ik zou dan denken dat dat risico niet goed is ingeschat. Ook heel veel andere risico's zijn misschien wel benoemd, maar dat wil nog niet zeggen dat ze goed zijn ingeschat. Maakt de minister nu niet dezelfde fout als toen door voor bepaalde zaken de ogen te willen sluiten? Daarom sprak ik over een plan B. Moet je daar niet over nadenken? De minister zet het nu wel heel makkelijk weg. Moet je echter niet nadenken over het scenario dat zich gewoon voor kan doen? Het kan gebeuren dat een land uit de euro stapt, misschien wel een groot land. Daar moet je dan op voorbereid zijn.

Minister **Dijsselbloem**:

In het eerste deel van zijn betoog zegt de heer Merkies dat ik de risico's wegwuif. Dat doe ik geenszins. Ik denk dat we het fundamenteel oneens zijn over de vraag of de problemen van de afgelopen jaren zijn veroorzaakt door de euro. Ik ben het daar echt fundamenteel mee oneens. Verder is er over risico's van het aangaan van een monetaire unie en het hebben van één munt, echt veel gesproken in de jaren tachtig en negentig. Absoluut. Eén ding had naar mijn waarneming niemand eigenlijk voorspeld en verwacht en dat is inderdaad die lage rente. Men verwachtte dat de landen die er nog slecht voorstonden en die nog aanpassingen hebben te doen, zouden worden gedisciplineerd of zouden worden gedwongen door de financiële markten. Doe je het niet, dan betaal je immers een hogere rente. Ondanks het feit dat in het verdrag nadrukkelijk stond "wij staan niet garant voor elkaars schulden" — met andere woorden: elk land is zelf verantwoordelijk voor een net begrotingsbeleid — dachten de financiële markten: van nu af aan is het eigenlijk één land; het is niet alleen één munt, maar het is ook één land en dus kunnen we heel goedkoop geld aan landen uitlenen, ook al staan die er slecht voor, want Duitsland zal de rekening wel betalen.

Van die aanname is de financiële markt later teruggekomen, maar toen was het al crisis. Dat versterkte de crisis. Dat was

namelijk na het instorten van de banken. De heer Merkies heeft mij dus verkeerd begrepen; dat risico heeft niemand voorzien. Ik heb dat ook niet aangetroffen in de stukken van de Socialistische Partij of in stukken van anderen uit die tijd. Dat heeft het voor lidstaten echter wel mogelijk gemaakt om op hun lauweren te rusten, terwijl zij in monetaire unie juist hadden moeten zeggen: nu moeten we snel ons been bijtrekken.

De heer Merkies (SP):

Die lidstaten hadden te maken met terugvallende inkomsten omdat hun export ook terugviel.

Minister Dijsselbloem:

Dat gebeurde pas daarna.

De heer Merkies (SP):

Dat is natuurlijk een geleidelijk proces geweest. Die landen hebben daar wel degelijk last van, vanwege die dure euro. De minister en ik verschillen hierover van mening. Wij maken allebei een andere analyse, net als heel veel anderen weer een andere analyse maken. Juist daarom is het zo goed om op dit moment terug te kijken. De minister kan zeggen: we wisten alle risico's. Ik denk echter dat een onafhankelijke commissie daar na grondig onderzoek misschien anders over denkt.

Minister Dijsselbloem:

Dat is aan de Kamer. Ik heb daar verder geen opvatting over. Nogmaals, ik zeg niet: we wisten alle risico's. Er is over veel risico's gesproken. Er zijn waarborgen in het verdrag gezet. Er zaten natuurlijk ook aannames in die niet zijn uitgekomen. Eén van de redenen waarom die niet zijn uitgekomen, was dat de financiële markten ineens dachten: al die landen hebben dat allemaal op orde en ze staan voor elkaar garant; u kunt allemaal goedkoop lenen. Dat heeft een heel groot risico teweeggebracht, dat inderdaad niet was voorzien. Was dat de schuld van de euro? Nee, geenszins, want met de euro werd ook beoogd om monetaire stabiliteit te brengen. De nationale lidstaten hadden daar veel strikter en pruderter mee moeten omgaan.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

In dat laatste zit de crux, want dat gebeurt niet. Juist die convergentie was de onderliggende drager van het hele europroject; daarop was het gestoeld. We zouden meer naar elkaar toe gaan groeien. We zouden meer economisch op elkaar gaan lijken. Het is niet gebeurd en het gebeurt nog steeds niet in voldoende mate. Waar is het wensdenken — laat ik dat woord maar weer gebruiken — van de minister op gebaseerd? Waarop baseert hij de gedachte dat dit daadwerkelijk zal gaan gebeuren?

Minister Dijsselbloem:

Dat is een interessant punt. Ten tijde van de discussie over de invoering van de euro was Duitsland helemaal niet zo'n sterk land economisch gezien. Over Duitsland werd gesproken als "de zieke man van Europa". In Duitsland is men een aantal hervormingen gaan doorvoeren die ertoe hebben geleid dat het land veel concurrerender is gewor-

den. Die hervormingen zien ook gewoon op de beheersing van de loonkosten. Dat is altijd een cruciale factor bij de vraag of je economisch een beetje kunt meekomen in de concurrentie met andere geïndustrialiseerde landen. Duitsland heeft dat gedaan. In dezelfde tijd gebeurde in Spanje het tegenovergestelde. Spanje was concurrerend omdat de loonkosten daar nog relatief laag waren, zeker ten opzichte van Duitsland. Door die kredietbubbel, die een enorme vastgoedbubbel creëerde — de bouwsector sprong letterlijk uit de grond — stegen de lonen in diezelfde tijd enorm. Wat leert ons dit nou? Als je maatregelen neemt die je concurrentiepositie versterken, of, spiegelbeeldig, als je economische sectoren volstrekt uit de hand laat lopen en risico's laat opbouwen, dan is dat allemaal beïnvloedbaar door nationaal beleid. Dus als landen al gedacht hebben "we zitten nu in een monetaire unie; van nu af aan is ons kostje gekocht" — ik vrees dat dat voor sommige landen het geval is — dan hebben zij een grote denkfout gemaakt. Dat liet Duitsland zien met zijn Hartz-hervormingen. Dat liet het gebrek aan hervormingen, het tegenovergestelde, in Spanje zien na de invoering van de euro. Spanje heeft de afgelopen jaren juist weer grote hervormingen doorgevoerd, in het pensioenstelsel, in de begroting en op de arbeidsmarkt. Spanje is nu weer zeer concurrerend. Het heeft al enkele jaren een overschot op de handelsbalans gecreëerd. Hetzelfde geldt voor Ierland en andere landen. Sommige landen zullen nog stappen moeten zetten om weer een gezonde economie te krijgen. Het probleem komt niet primair uit Brussel, en de oplossing komt ook niet primair uit Brussel. Iedereen die zichzelf dat wijsmaakt ... Er zijn hier vandaag een aantal mensen die zeggen: het probleem komt uit Brussel; het ligt aan de euro. Anderen, soms in Zuid-Europa, denken: de oplossing, mijn hulp, mijn redding komt uit Brussel. Beide zijn een grote denkfout.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Ik heb gezegd dat het probleem is dat wij landen bij elkaar zijn gaan voegen die economisch enorm uit elkaar liepen, die uit de pas liepen met elkaar. Men had het idee dat dat vanzelf allemaal wel bij elkaar zou komen. De afgelopen vier jaar hebben wij met deze minister bijna wekelijks debatten gevoerd over landen die zich niet aan de afspraken hielden. Die afspraken hadden we onderling gemaakt om ervoor te zorgen dat die hervormingen er wel zouden komen, dat landen er wél voor zouden zorgen dat hun arbeidsmarkt op orde zou komen. Het gebeurt nog steeds niet. Vandaar mijn vraag: gelooft de minister echt dat er een dag zal komen dat we allemaal ongeveer gelijk zijn qua economische ontwikkeling, qua arbeidsmarkt, qua hervormingen, dat we op elkaar lijken?

Minister Dijsselbloem:

Dat hoeft helemaal niet; dat moeten we ook niet willen. Ook binnen landen zijn er immers grote economische verschillen tussen regio's. Zelfs in een klein land als Nederland maakt het echt uit of je het hebt over de economische ontwikkeling in Noordoost-Groningen of in Amsterdam. In Italië is dat in nog grotere mate het geval. Noord-Italië is een van de welvarendste regio's van Europa, en Zuid-Italië is een weinig ontwikkelde, weinig welvarende regio. De vraag is of je het kunt managen, of je het kunt dragen, binnen landen en tussen landen. Wanneer financiële markten zeggen: ik heb gewoon geen vertrouwen meer in het land, in de economie, en vooral in het beleid van een land, dan gaat een land failliet. Dat hebben we in de crisis gezien. Toen zijn

wij landen te hulp geschoten. Als de financiële markt niet financiert, zijn wij bereid om dat te doen, maar dan moet men hervormen. Mevrouw Schouten zegt dat dat allemaal niet is gebeurd. Daar ben ik het echt niet mee eens. Ik besef dat het met Griekenland buitengewoon moeizaam gaat. Dat kost ook mij de nodige uren en hoofdbrekens, maar de meeste programmalanden — Spanje, Portugal, Ierland en Cyprus — hebben het buitengewoon goed gedaan. Cyprus was echt failliet, had een heel grote bankensector en stond totaal op instorten. Daar hebben we hard ingegrepen en Cyprus was binnen een paar jaar weer uit het programma, heeft een draagbare staatsschuld en heeft weer een goede economische groei. Spanje loopt qua economische groei zo'n beetje bovenaan en vooraan. Ierland gaat weer zeer goed. Er zijn dus landen die precies laten zien wat ik hier betoog: als je zelf de goede maatregelen neemt en als je je zaken op orde brengt, zowel binnen de overheid als binnen de economie, is er geen enkele reden waarom je niet een welvarende toekomst zou kunnen hebben binnen een monetaire unie. Dat vergt wel discipline van landen. De hulp en de redding komen uiteindelijk niet van buiten.

De voorzitter:

Mevrouw Schouten, uw tweede interruptie.

Mevrouw Schouten (ChristenUnie):

Ik sluit mijn interruptie hiermee af; daarna heb ik dus geen vraag meer. De financiële markten hadden voor een deel wel gelijk, want we stonden garant voor elkaar. We zijn het ESM gaan oprichten en we zijn landen die in financiële problemen zaten, tegemoetgekomen. Dat weten die landen zelf ook. De grote vraag is uiteindelijk dus: als wij dit echt gestand willen blijven doen, moeten we de no-bail-outclausule dan niet echt weer haar werk laten doen en die weer als uitgangspunt nemen?

Minister Dijsselbloem:

Ja, de no-bail-outclausule bestaat gewoon nog steeds. Wij nemen elkaars schulden niet over; dat is de no-bail-outclausule. Wij hebben in de crisissituatie inderdaad wel het ESM opgericht, waarmee wij geld lenen aan landen. Dat wil niet zeggen dat je de schuld overneemt; je leent geld aan landen. Ik kan u verklappen dat het enthousiasme in de eurogroep voor het kwijtschelden van schulden eerder afneemt dan toeneemt. Het beeld dat alleen Duitsland en Nederland tegen het onderling kwijtschelden van schulden zijn en dat andere landen daarvoor zijn, is volstrekt onjuist. De over-, overgrote meerderheid in de eurogroep — waarbij ook Zuid-Europese landen — zegt dat dat principe overeind moet blijven en dat wij schulden niet zomaar kwijt gaan schelden; dit ter geruststelling.

Wat het beleid van de ECB betreft: het mandaat is helder. We hebben een levendig debat met de heer Omtzigt over de vraag of datgene wat de ECB nu doet, volledig binnen dat mandaat past. Daar zullen we het later nog over hebben. Dat mandaat ziet op de hele eurozone en de ECB voert daar beleid op. Dat beleid is zeer uitzonderlijk, maar dat is het ook weer niet. Precies hetzelfde beleid werd namelijk al eerder gevoerd en het wordt gevoerd in de Verenigde Staten, Japan, het Verenigd Koninkrijk, de Scandinavische landen en Zwitserland. Alle landen voeren op dit moment dus een ruimhartig monetair beleid. Daardoor is de rente

laag, maar de belangrijkste redenen daarvoor zijn de macro-economische ontwikkelingen en de demografische ontwikkelingen. De rente daalt structureel, al twintig jaar lang. Het debat daarover zullen we nog uitgebreid met de heer Omtzigt voeren.

De voorzitter:

Gaat u verder, of bent u klaar?

Minister Dijsselbloem:

Ik ben er wel zo'n beetje doorheen.

De voorzitter:

Dank u wel. Hiermee zijn we aan het eind gekomen van de eerste termijn van de regering. Ik zie dat er behoefte is aan een tweede termijn. Ik geef de heer Van Klaveren het woord.

De heer Van Klaveren (Groep Bontes/Van Klaveren):

Voorzitter. Ik heb in de eerste termijn reeds gezegd dat het eurodebacle voor ons zeker een reden is voor het houden van een parlementaire enquête. Hierbij geven wij nogmaals aan dat wij het initiatief van harte steunen en wij danken de initiatiefnemers wederom.

De heer Merkies (SP):

Voorzitter. Ik dank de minister voor zijn antwoorden. Ik vraag mij af wat de schroom is van een aantal partijen voor het houden van een parlementaire enquête. Waarover maken zij zich zorgen? Zijn zij bang dat er een beerput opengaat, of weten zij alle antwoorden al?

Ook tegen de parlementaire enquête over de kredietcrisis heeft men zich een hele tijd verzet: we wisten alles toch al? Maar uiteindelijk is die parlementaire enquête wel gedaan. Gelukkig maar, want deze heeft heel veel nuttigs opgeleverd. Zo zal het hiermee ook gaan: er komt een parlementaire enquête. Ik zeg: liever vandaag dan later. Daarom dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening dat er onvoldoende inzicht is in de vraag in hoeverre bewindvoerders, politici en beleidsmakers op de hoogte waren van de gevolgen van de invoering van de euro, van de daarmee gepaard gaande risico's en van de gevolgen voor de overdracht van soevereiniteit;

overwegende dat de oorzaken van de eurocrisis zo volledig mogelijk moeten worden begrepen om toekomstige crises zo veel mogelijk te voorkomen;

verzoekt het Presidium, een parlementaire enquête in te stellen naar de invoering van de euro,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Merkies, Schouten, Dijkgraaf en Thieme. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 3 (34387).

Mijnheer Omtzigt, u komt als geroepen.

De heer Omtzigt (CDA):

Voorzitter. Ik dank de regering voor het antwoord dat via een medewerker tot mij is gekomen. Op dit moment houden wij een hoorzitting over de brexit. Die heb ik samen met co-rapporteur Marit Maij van de Partij van de Arbeid georganiseerd om na te gaan hoe die relatie vormgeven. Als je mensen uitnodigt, is het niet heel netjes om niet zelf op te dagen. Mijn excuses daarvoor aan de indieners.

Ik ben ervan op de hoogte dat er twee onderzoeken worden gedaan en de minister refereerde daaraan. Voor het onderzoek door de Adviesraad Internationale Vraagstukken wordt expliciet gevraagd binnen de termen van het huidige verdrag te blijven. Dat snap ik, maar ik merk op dat wij het huidige verdrag op dit moment niet eens handhaven. Ik merkte in mijn eerste termijn op dat Zweden en Bulgarije onmiddellijk lid zouden moeten worden van de Europese Monetaire Unie indien wij het verdrag zouden handhaven. Ik vind het dus helemaal niet erg als er ook daarbuiten gekeken wordt. De tweede reden waarom ik ook graag de Raad van State om een advies vraag, is omdat hij onder het nieuwe pact de Nederlandse controleur is op het naleven van de Europese begrotingsregels en daarvoor ook speciaal mensen in dienst heeft. Daarom dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat bij de besluitvorming over de invoering van de euro afspraken zijn gemaakt die de stabiliteit, betrouwbaarheid en schokbestendigheid van de euro moeten garanderen;

overwegende dat deze afspraken lang niet altijd worden nageleefd, met alle problemen voor de eurozone tot gevolg;

overwegende dat handhaving van de verschillende afspraken lastig is gebleken en dat handhaving de basis vormt voor een stabielere eurozone;

besluit de Raad van State, die tevens de Nederlandse controleur is op het naleven van de Europese begrotingsregels, om voorlichting te vragen over welke mogelijkheden er zijn om de handhaving van de verschillende afspraken die volgen uit het Verdrag van Maastricht en latere EU-verdragen, onder andere het Stabiliteits- en Groeipact, te verbeteren en hierbij de voor- en nadelen van verschillende politieke

en institutionele opties voor de toekomst van de euro in kaart te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door het lid Omtzigt. Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 4 (34387).

De motie wordt gekopieerd. Heeft de minister behoefte aan een korte schorsing?

Minister Dijsselbloem:

Voorzitter. Ik hoef niet te reageren.

De voorzitter:

Dat is waar, want beide moties zijn aan de Kamer gericht. De minister hoeft daarover geen oordeel te geven.

De beraadslaging wordt gesloten.

De voorzitter:

Ik dank de initiatiefnemers, de heer Baudet en de heer Hidema, voor het burgerinitiatief. Ik wens hun veel succes. Ik dank de aanwezigen op de publieke tribune en de mensen die dit debat via een ander medium hebben gevolgd voor hun belangstelling.

De vergadering wordt van 15.35 uur tot 15.54 uur geschorst.